

Z PERIFÉRIE DO CENTRA. RUSÍNSKY ROĽNÍK JURKO LAŽO PRED VSTUPOM DO VEĽKEJ POLITIKY (1867 – 1918)¹

Peter ŠVORC

Abstract: *From the periphery to the centre: The Rusyn peasant Jurko Lažo before his entrance into greater politics (1867 – 1918).* As a rule, the fate of an individual is closely connected to the fate of his country or nation. This fully applies to the Rusyn peasant Jurko Lažo, who was born into a poor peasant family in 1867 in Vyšný Svidník.

At the end of the 19th century, difficult economic and social circumstances in northeast Slovakia urged young people, especially men, to look for work in the USA. Juraj Lažo was one of them. He travelled to the USA twice – first in 1896, then at the beginning of the 20th century. He brought home a small nest egg, but mainly new experiences which allowed him not only to keep on working on his farm, but also start a construction business. World War I, which directly touched northeast Slovakia, however, deprived him of all he owned and, moreover, his business also started to go bankrupt due to an unpaid invoice for the building of a Greek-Catholic school in Svidník.

The local Greek-Catholic priest, Mikuláš Daňko, who ordered the building, refused to pay for his work. In 1915, the same priest supported the efforts of the Greek-Catholic bishop Štefan Novák regarding the introduction of the Gregorian calendar to the Greek-Catholic faithful instead of the Julian calendar, as well as Latin replacing Cyrillic in clerical texts. Juraj Lažo was one of those Rusyns who organised resistance against such changes, which is why, in 1915 on Daňko's incentive, he was imprisoned.

That is how his parting with the Greek-Catholic, and his affiliation to the Orthodox, Church began. When the war ended, he recruited followers of the Orthodox Church among the local Rusyns. In his campaign, he used two main arguments: (1) while the faithful had to provide Greek-Catholic priests with "koblina" and "rokovina" (duties payable in kind and labour for a number of days on the parochial fields), no such thing was necessary towards Orthodox priests; (2) Orthodoxy was the original faith of Rusyns until the Union of Uzhhorod was signed in 1646, by means of which Orthodox Rusyns agreed to acknowledge the Pope as the head of their Church.

This campaign of his brought about a bitter conflict with the Greek-Catholic clergy and also served as preparation for Juraj Lažo to enter politics, which, when the war was over and Czechoslovakia was established, actually happened.

The readers are provided with an introductory study from an imminent biography of Juraj Lažo – peasant, small businessman and, in the end, a senator of the Czechoslovak parliament between 1920 and 1925. His life and activities are described in the

1 Príspevok je čiastkovým výstupom z riešenia grantovej úlohy VEGA č. 1/0428/15 *Šariš v historickom kontexte jedného storočia (1848 – 1948)*.

context of the political, social, economic and religious environment in Hungary at the turn of the 20th century and the position of its Rusyn population.

Key words: Jurko Lažo. Rusyns. Emigration. Czechoslovakia.

Každý národ i štát má obdobia či roky, ktoré sa natrvalo a neprehliadnuteľne zapísali do jeho dejín. Niektoré v dobrom, iné zas nie, no v každom prípade tam zakotvili ako istý medzník, ktorý poznačil životy ľudí, ich smerovanie, ba aj myslenie a následne i konanie. V našich dejinách to bol nesporne rok 1867. Nájdeme ho v každej učebnici dejepisu, v každom lexikóne, slovníku a v každej knihe, ktorá sa venuje dejinám Uhorska či len Slovenska v druhej polovici 19. storočia.

Rok 1867 je spojený s veľkou politickou a štátoprávnou zmenou, ktorá sa udiala v habsburskej monarchii. Dňa 20. mája toho roku začala rokovať Ríšska rada vo Viedni o štátoprávných dohodách s Uhorskom, ktoré malo od revolúcie 1848 – 1849 ambíciu byť čo najviac nezávislým od viedenského dvora. Keď rok predtým (1866) habsburská monarchia utrpela porážku vo vojne s Pruskom a panovnícky trón sa otriasal vo svojich základoch, pristúpila Viedeň k ústupkom, ktoré od nej požadovali maďarskí politici.

Predstaviteľ uhorskej liberálnej opozície Ferenc Deák (1803 – 1876), ktorý od Viedne požadoval pre Uhorsko autonómne postavenie, už v roku 1865 pripravil tzv. *Aprílové články*, známe aj ako *Veľkonočné články*, ktoré predznamenávali rakúsko-uhorské vyrovnanie o dva roky neskôr.

V podstate už celý rok 1867 sa niesol v znamení príprav na vytvorenie dualistickej monarchie, v ktorej by Uhorsko malo takmer úplnú samostatnosť. 17. februára 1867 menoval cisár František Jozef I. grófa Júliusa Andrášiho [Andrássy] za predsedu uhorskej vlády, 27. februára bol formálne obnovený uhorský parlament. A keď sa 8. júna 1867 František Jozef I. v Budíne nechal korunovať za uhorského kráľa, bolo už jasné, že sa plán Ferencu Deákovi začína naplňovať. 28. júla 1867 František Jozef I. podpísal zákon uhorského snemu o rakúsko-uhorskom, a vlastne rakúsko-maďarskom štátnom vyrovnaní, čím sa Uhorsko vo vnútornej politike stalo úplne nezávislým štátom. S rakúskou časťou monarchie ho od vtedy spájala osoba panovníka, spoločná mena, armáda a zahraničná politika.

Tieto udalosti naplňovali vnútropolitické debaty v Uhorsku, nepochybne o tom veľa diskutovala i šarišská šľachta a zemianstvo, očakávajúc od toho veľa dobrých zmien aj pre seba. Už takou spokojnosťou nežiarila väčšina nemaďarských národností Uhorska, vrátane Slovákov a Rusínov, o čom svedčia slovensky písané noviny *Pešťbudínske vedomosti*, vychádzajúce v Budíne, ktoré sa k rakúsko-uhorskému vyrovnaniu stavali veľmi skepticky. Obávali sa, že po takomto vyrovnaní nebudú mať Maďari žiadny záujem riešiť postavenie Nemaďarov, teda i Slovákov a Rusínov,² skôr naopak, budú sa usilovať upevniť maďarské pozície i na úkor tých ostatných. Pravda, takéto zamyslenia a úvahy o budúcnosti rezonovali v intelektuálnom prostredí a asi len ojedinele i medzi roľníckym obyvateľstvom krajiny, Šarišanov z toho nevynímajúc.

V tomto politicky hektickom čase sa na severe Uhorského kráľovstva – dnešného severovýchodného Slovenska, v neveľkej dedine Vyšný Svidník 2. mája 1867 narodil

2 Redakcia. Či ozaj bomba? In *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 7, 31. mája 1867 (piatok), č. 44, s. 1.

chlapec. Rodičia mu dali meno Georgius – Juraj,³ ktorý o päťdesiat rokov neskôr vstúpil aj do histórie mladého štátu – Československej republiky ako senátor za Československú sociálnodemokratickú stranu robotnícku. Kým sa to však stalo, pretieklo Lodomírkou veľa vody a vo Svidníku i krajine sa udialo množstvo udalostí, ktoré poznačili život nielen Juraja Lažu a Svidničanov, ale aj miliónov ľudí v Európe.

Pátranie po osudoch

Pátranie po osudoch Juraja Lažu predstavuje priam detektívnu prácu, skladanie malých čriepkov minulosti do väčšieho celku, ktorý však ostal torzovitým i napriek veľkému úsiliu bádateľov. Dôvodov, prečo je to tak, je viacero. Jedny majú objektívny, druhé subjektívny charakter. Ten subjektívny sa spája so samotným človekom, o osud ktorého sa zaujíname a závisí od toho, čo sa zachovalo v jeho pozostalosti, ak sa vôbec takáto pozostalosť zachovala.

Objektívne dôvody spočívajú vo vonkajších udalostiach, ktoré sa dotkli pozostalostí ľudí a dokumentov, ktoré boli spojené s ich životom a mali spravidla charakter úradných záznamov. Tie z prelomu 19. a 20. storočia sa spravidla zachovali najmä v podobe matrik či inej úradnej agendy, lebo už boli cielene archivované. Neplatí to však pre každý región Slovenska. Vojny, požiare, povodne i ľudská nedôslednosť, ba i nevedomosť a ľahostajnosť zničili záznamy o predkoch, ktorí sa nám tak navždy stratili z pamäti dedinského, mestského i národného kolektívu.

Severovýchodné Slovensko – mestecká a dediny, ktoré sa tu nachádzajú, sú živým príkladom toho, ako vonkajšie udalosti zničili písomnosti hovoriace o dejinách tohto regiónu, a archívy – miestneho, okresného, oblastného i ústredného charakteru len potvrdzujú smutný fakt, že sa nám nezachovalo veľa písomného materiálu o predchádzajúcich storočiach. Svidník a jeho okolie zasiahli vojenské operácie počas prvej svetovej vojny, o dvadsať rokov neskôr to bola nová devastačná vlna prechodu frontu druhej svetovej vojny, na začiatku 50. rokov 20. storočia zas komunistický režim prílišnou aktivitou svojich príslušníkov pokračoval v diele skazy likvidáciou písomností cirkevného charakteru, lebo ich pokladal za škodlivé pre režim.

Svidník a jeho okolie sú súčasťou bývalej Šarišskej župy a písomnosti, ktoré mali župný záber sú uložené v Štátnom archíve v Prešove. V prípade materiálov, ktoré

Jurko Lažo

3 Štátny archív (ŠA) Prešov, fond Cirkevné matriky, č. 1199, roky 1843 – 1890, s. 40; Pozri aj: Keresztélesi kivonat a felső szvidnicki gör. frert. kath. egyház anyakönyvből 1867... (Krstný list – výpis vyšnosvidníckej gréckokatolíckej cirkevnej matriky – rok 1867...). Výpis je uložený v Okresnej knižnici v Svidníku.

pochádzali z prelomu 19. a 20. storočia a z medzivojnového obdobia, je stav ich zachovania rovnako žalostný. Župný archív sa po vzniku Košickej veľžupy v roku 1923 sťahoval z Prešova do Košíc, po Viedenskej arbitráži v novembri 1938, keď Košice pripadli Maďarsku, sa sťahoval naspäť do Prešova a v závere roku 1944, keď sa k Prešovu blížil front, boli archívne materiály naložené do nákladných vagónov a odvezené na Moravu – vtedy súčasť Nemeckej ríše. Na Morave ich však zastihlo bombardovanie vlaku, ktoré zničilo niekoľko vagónov a s nimi aj časť tam naložených archívnych materiálov, ktoré sa nenávratne stratili. A tak rekonštrukcia dejín Svidníka i dedín v jeho okolí sa pre historikov stáva náročnou a zložitou úlohou. Toto konštatovanie rovnako platí, ba ešte vo väčšej miere, na ľudí, ktorí tu žili – teda aj na Juraja Lažu.

Problémy s matrikami a encyklopédiami

Juraj Lažo sa ako verejný činiteľ medzivojnového obdobia dostal do niekoľkých kníh a encyklopédií. V roku 1989 vyšiel III. zväzok *Slovenského biografického slovníka*, v ktorom na strane 369 je stručne spracovaný biografický portrét Juraja Lažu.⁴ Ten bol zrejme podkladom aj pre neskoršie encyklopedické heslá o ňom, aspoň čo sa týka biografických údajov. Kým však autor hesla v biografickom slovníku ešte v duchu marxisticko-leninskej metodológie a hodnotenia ukončil Lažov portrét konštatovaním, že Lažo „... v miestnom meradle reprezentoval reakčnú ideológiu a politiku“ pravicovej agrárnej strany, heslá v novších slovníkoch to už neuvádzali.⁵ Takéto tendenčné ideové hodnotenie Juraja Lažu už nenachádzame ani vo vedeckých prácach či študentských diplomových prácach, ktoré vyšli po roku 1989.⁶

Spoločným znakom väčšiny z nich je, že uvádzajú rovnaké údaje o narodení Juraja Lažu a jeho rodičoch. To nie je prekvapujúce zistenie, práve naopak. Tento fakt vlastne potvrdzuje, resp. by mal potvrdzovať, že sa Juraj Lažo narodil 3. mája 1867 a jeho rodičia sa volali Pantaleimon a Mária, rod. Fuzjaková, presne tak, ako ich uvádza *Slovenský biografický slovník* z roku 1989.

Pohľad do svidníckych matrik však ponúka prekvapivo dvojaké údaje. Svidnícka matrika zomrelých, ktorá je uložená na matričnom úrade mestského úradu vo Svidníku⁷ ponúka uvedené údaje, ktoré sú v jednej kolónke doplnené o meno oznamovateľa Jurajovej smrti. Tým bol jeho syn Ján, u ktorého môžeme predpokladať,

4 *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990), III. zväzok K – L*. Martin : Matica slovenská, 1989, s. 369.

5 Lažo Jurij. In *Encyklopedija istorii ta kul'tury karpatskych rusyniv*. Ukladači Pavlo Robert Magočij – Ivan Pop. Užhorod : Vydavnytstvo V. Paďaka, 2010, s. 392.

6 Pozri napr. ŠVORC, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919 – 1939)*. Prešov : UNIVERSUM, 2003; HARBULOVÁ, Ľubica. *La-domirovské reminiscencie*. Prešov : Pravoslávna bohoslovecká fakulta PU, 2000; ŠPAKOVÁ, Lenka. Juraj Lažo a československí Rusíni. Diplomová práca. Prešov : FF PU, 2009; Podduklianská knižnica Svidník : Osobnosti regiónu, Jurko Lažo. In *Kultúrník 1995 – 1997*, jún, s. 2; Juraj Lažo (1867 – 1929). In *Mesto Svidník. Informačný portál mesta a okolia*. Dostupné na: <http://www.svidnik.sk/navstevnik/cestni-obcania/juraj-lazo/>

7 Smrtná matrika matričného obvodu Svidník od 1. 1. 1907 do 31. 12. 1933, zv. 2, s. 246-247.

Handwritten church register page from 1866, showing a baptism record for Juraj (Georgius) Lažo. The page is filled with handwritten text in a cursive script, organized into columns. At the bottom, there is a circular seal and a signature.

Výpis z matriky sobášených. Pantaleimon Lažo a Mária Fuzjaková mali sobáš
25. novembra 1866 v Nižnej Pisanej

že poznal meno svojej starej matky a že ho matrikárovi Jánovi Bodnárovi správne povedal a že matrikár sa nepomýlil a nenapísal iné meno ako to, ktoré mu nadiktoval syn zosnulého Juraja Lažu.

Lenže pohľad do matriky narodených z roku 1867 hovorí niečo úplne iné:⁸ Podľa tejto matriky sa Juraj (Georgius) Lažo narodil 2. mája 1867, teda nie 3. mája, ako je uvedené v publikovaných biografických heslách Juraja Lažu. Krstné meno otca je zhodné v oboch matrikách – Pantaleimon, ale iné je meno matky. Tá sa podľa matriky narodených volala Mária Vančeková (Vancsek), nie Fuzjaková.

Otázniky však vyvstávajú aj pri priezvisku Juraja Lažu, resp. jeho otca Pantaleimona. Gréckokatolícky farár Alexander Pavlovič, ktorý chlapca krstil, ho totiž zapísal ako Pantaleimon Vanda a menším písmom nad toto priezvisko dopísal: „Lazio“. Nevieme, či dopísanie mena bolo ešte v ten istý deň, alebo až neskôr. Takéto doplnky do matričných záznamov neboli kedysi ničím výnimočným. Kňazi, ktorí boli zároveň aj matrikármi, dopísali aktuálne skutočnosti k menu toho-ktorého človeka. To bol prípad aj Juraja Lažu – prvýkrát, keď Alexander Pavlovič dopísal priezvisko „Lazio“ = Lažo, druhýkrát keď v roku 1903 bol urobený úradný výpis z matriky, pravdepodobne na žiadosť samotného Juraja Lažu. Originál výpisu sa dnes nachá-

8 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, č. 1199, roky 1843 – 1890, s. 40.

dza v okresnej knižnici vo Svidníku, kde ho do úschovy odovzdala rodina bývalého senátora.⁹

Ak by sme zhrnuli údaje z krstnej matriky, potom sa nám formujú takéto závery: Pantaleimon Lažo z nejakého dôvodu uviedol meno Vanda a chcel, aby ho krstiaci kňaz v matrike tak aj zapísal. Nevieme, kedy sa farár Pavlovič rozhodol a dopísal nad priezvisko Pantaleimona Vandu meno „Lazio“.

Podobne, ani jeho manželka Mária neuviedla rodné meno Fuzjaková, ale ako rodné uviedla meno Vančeková (Vancsek).

Čo bolo dôvodom, že títo mladí manželia utajovali pred svidníckym farárom Alexandrom Pavlovičom svoje mená?

Odpoveď nám čiastočne ponúkajú samotné matriky a prezrádzajú kde-čo aj o pomeroch, ktoré vládli v dedinách severovýchodného Slovenska, v tomto prípade v Šariši, v 19. storočí, resp. aspoň v jeho druhej polovici. Matriky z dedín v okolí Svidníka však nie sú úplné, chýbajú niektoré roky a s nimi aj tie údaje, ktoré by nám potvrdili alebo vyvrátili postavené hypotézy o príbehu rodiny Juraja Lažu.

To, čo sa nám zo zachovaných zápisov podarilo zistiť, naznačuje ťažké i dramatické okamihy v rodine Jurajových rodičov a starých rodičov.

Pristavme sa najskôr pri jeho matke Márii Fuzjakovej – Vančekovej. Tá pochádzala z malej dedinky Dobroslava, severne od Svidníka. V matrike narodených sa dozvedáme, že v druhej polovici 19. storočia žili v Dobroslave Mária Vančeková (Fuzjaková) i Anna Vančeková (Fuzjaková), pravdepodobne to boli sestry.

Matrika narodených z Dobroslavy uvádza pri slobodnej matke Anne Vančekovej 6. júl 1866 ako deň narodenia jej syna Jána, a pri samotnej matke uvádza: „*Anna Vantsik, alias Fuzijak*“. Vančekovcov teda prezývali aj Fuzjakovci, resp. to bolo aj naopak – Fuzjakovcom v dedine hovorili aj Vanček/Vančík. Na dedinách bolo celkom bežné rozlíšiť viacerých s rovnakým menom prímenom, niekedy odvodeným od bližšie neurčených rodinných tradícií, rodinných zväzkov, skutkov, osobných fyzických či duševných daností, od skutkov, ktoré vykonali a podobne.

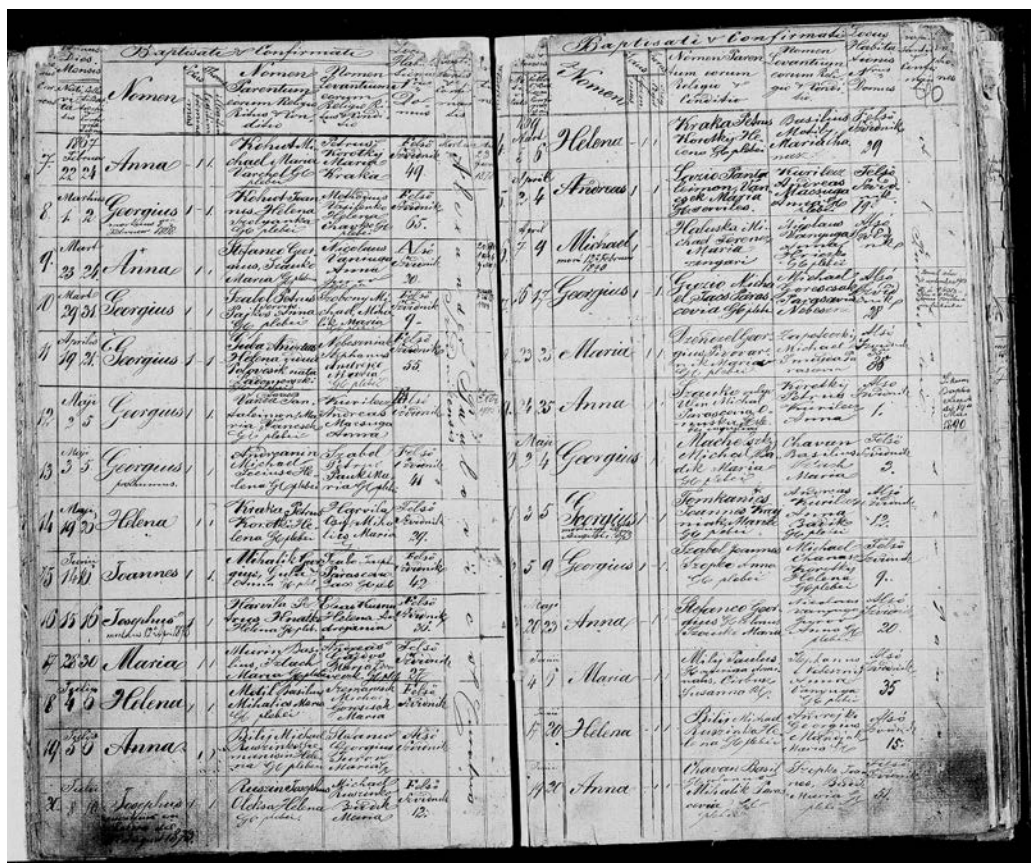
Teda aj Mária Fuzjaková bola v Dobroslave známa ako Vančeková (Vančíková)¹⁰ a takéto meno povedala sama, resp. nahlásil ho jej manžel Pantaleimon pri matričnom zápise.

Alexander Pavlovič

9 Keresztélesi kivonat a felső szvidnicki gör. frert. kath. egyház anyakönyvéből 1867... (Krstný list – výpis vyšnosvidníckej gréckokatolíckej cirkevnej matriky – rok 1867...). Výpis je uložený v Okresnej knižnici v Svidníku.

10 Drobné modifikácie mien v matričných zápisoch boli podmienené zapisovateľmi, v tomto prípade gréckokatolíckymi farármi. Stávalo sa, že ten istý človek bol aj tým istým farárom zapísaný rôzne, čo môže niekedy bádateľov mýliť pri identifikácii osoby.

Svidnícka matrika narodených. Jurko Lažo, narodený 2. mája 1867

Zdá sa, že sme v matrikách našli odpoveď aj na dôvod, prečo mladí Lažovci prišli pokrstiť dieťa do Svidníka a nekrstili ho v Dobroslave alebo vo Svidničke, kde žili a odkiaľ pochádzal Pantaleimon Lažo.

Pantaleimon Lažo (nar. 1844) bol synom Andreja Lažu, roľníka vo Svidničke, býval v dome č. 20. Keď sa 22-ročný ženil, bol už sirotou, alebo polosirotou. Jeho otec Andrej vtedy už nežil.

Mária Fuzjaková (Vančeková, nar. 1841) mala v deň sobáša 25 rokov. Aj ona bola sirotou. Vtedy už nežila ani jej matka, ani jej otec Ján Fuzjak.¹¹ Nevieme, kedy Mária stratila matku, bolo to niekedy pred rokom 1860. 10. júna 1860 mal totiž jej otec, 42-ročný roľník, vdovec Ján Fuzjak sobáš s 30-ročnou vdovou po Eliášovi Kostikovi z Nižnej Písanej Annou Kostikovou. Vtedy mala Mária 19 rokov. Otec však po krátkom čase zomrel a jeho deti – teda Mária, pravdepodobne aj Anna, ostali bývať spolu s macochou. Zrejme medzi nimi neboli ideálne vzťahy, Anna otehotnela ako slobodná a ako slobodná matka aj porodila v júli 1866. Jej sestra Mária sa spoznala s mladým Pantaleimonom Lažom, s ktorým mali 25. novembra 1866 sobáš. Oddával

11 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, č. 703. Grécko-katolícka cirkev. Farský úrad Nižná Pisaná (Stropkov), s. 4.

ich kňaz z Nižnej Písanej Anton Nevický (Antonius Neviczky).¹² Mladí manželvia odišli bývať do Svidničky, kde sa im pravdepodobne mal narodiť ich prvorodený syn Juraj. Ten sa narodil 2. mája 1867, po piatich mesiacoch manželského života, a narodil sa im vo Svidníku, kde manželvia prišli, pravdepodobne, aby sa vyhli kritickým a súdiacim pohľadom dediny a možno i odsudzovaniu zo strany príbuzných. To, že Lažovci v máji 1867 nebývali vo Svidníku prezrádza zápis v matrike, kde pri menách rodičov nie je uvedené popisné číslo domu, v ktorom bývajú. Pritom Alexander Pavlovič a aj jeho predchodcovia v matrike dôsledne uvádzali čísla domov mladých rodičov aj pred Jurajom Lažom i po ňom. Pantaleimon a Mária Lažovci sa vo Svidníku ubytovali u známych alebo príbuzných, s veľkou pravdepodobnosťou v dome jedného z budúcich krstných rodičov ich prvorodeného syna.

To, že „predčasný“ pôrod odsudzovala celá dedina, bolo dôvodom nielen odchodu mladých manželov zo Svidničky do Svidníka aspoň na čas pôrodu, ale asi aj preto, že mladí, hanbiaci sa za tento skutok, uviedli tie mená, pod ktorými síce boli známi doma, vo svojich dedinách, ale ktoré boli len prímenami a nie skutočnými a oficiálnymi menami.

Gréckokatolícky kňaz Alexander Pavlovič bol však veľkorysý, mladých manželov neodsudzoval, o čom by svedčila jeho poznámka v matrike, ako to zvykli vtedajší farári robievať. Naopak, manželom podal pomocnú ruku, čo si títo vysoko vážili.

Osudy Pantaleimona Lažu a jeho manželky Márie sa nám na krátky čas v matrikách strácajú. Ten čas bol však pre Pantaleimona dramatickým. Mária zomrela a on zostal sám so synom Jurajom. Túto situáciu však zakrátko vyriešil tak, ako to bolo v tom čase zvykom a ako si to žiadalo samotné prežitie. Pantaleimon potreboval manželku – gazdinú, ktorá by sa postarala tak o jeho syna, ako aj o domácnosť a spolu s ním pracovala na poli. Juraj zas potreboval matku, ktorú stratil. Do úvahy prichádzal sobáš, ktorý by túto situáciu vyriešil. Riešenie sa črtalo v samotnej rodine. Sestra jeho manželky Márie – Anna – bola slobodnou matkou a mala syna Jána, rok staršieho chlapca ako bol Pantaleimonov syn Juraj. Tá sa taktiež ocitla v ťažkom položení, odkázaná sama na seba. Nemáme k dispozícii matričný záznam o ich sobáši, ale až záznam v matrike narodených, ktorý prezrádza, že Pantaleimon Lažo mal s Annou, rod. Fuzjakovou (Vančekovou) dcéru Máriu, ktorá sa im narodila 22. marca 1875.¹³ Pravdepodobne jej vybrali meno po Pantaleimonovej nebohej manželke a Anninej sestre zároveň. Druhej dcére, ktorá sa im narodila 9. apríla 1877, dali meno Helena.¹⁴ V gréckokatolíckej matrike narodených v Nižnej Písanej je ďalší zápis o narodení a krste, ktorý sa spája s Pantaleimonom Lažom. Je z roku 1879 a hovorí o narodení syna Demetera. Ten sa narodil 6. novembra 1879 a 9. novembra bol

12 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, č. 703. Grécko-katolícka cirkev. Farský úrad Nižná Pisaná (Stropkov), s. 16.

13 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, č. 703. Grécko-katolícka cirkev. Farský úrad Nižná Pisaná (Stropkov), s. 30.

14 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, č. 703. Grécko-katolícka cirkev. Farský úrad Nižná Pisaná (Stropkov), s. 40.

Interiér gréckokatolíckeho Kostola sv. Paraskevy v Dobroslave

Gréckokatolícky Kostol sv. Paraskevy v Dobroslave

v Dobroslave pokrstený. Pri oboch rodičoch je v matrike poznámka – „roľník“.¹⁵ Lažovcom sa 13. augusta narodil a 20. augusta 1882 bol pokrstený ich posledný syn Štefan.¹⁶

Ďalšie osudy Pantaleimona Lažu a jeho manželky Anny, rod. Fuzjakovej, nám matriky neprezrádzajú, lebo chýbajú zápisy z viacerých rokov. Vieme len to, že žili v Dobroslave v dome s popisným číslom 12, že ich najstarší chlapci – Ján a Juraj boli bratrancami a súčasne nevlastnými súrodencami.

Lažovci, ako prezrádzajú matriky zo Svidníka, žili až do druhej polovice 19. storočia v okolitých dedinách. Meno Lažo – Lazio sa vo svidníckej matrike pred zápisom Juraja, teda pred 2. májom 1867 vôbec nevyskytuje a rovnako sa ne-

15 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, č.703. Grécko-katolícka cirkev. Farský úrad Nižná Pisaná (Stropkov), s. 52.

16 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, č.703. Grécko-katolícka cirkev. Farský úrad Nižná Pisaná (Stropkov), s. 67-68.

vyskytuje ani neskôr, v podstate až na konci 19. storočia pri sobáši Bazila Lažu syna Jána Lažu a Márie, rod. Oleksovej z Kapišovej, s Máriou Mergerčíkovou zo Svidníka z 13. februára 1899 a potom o pol roka neskôr – pri sobáši Juraja Lažu (Georgius Lazso) z Vyšného Svidníka, číslo domu 53, a Paraskievy, rod. Kaliňákovej z Jedľovej, z 10. augusta 1899. Neskôr už meno Lažo vo svidníckych matrikách nachádzame častejšie.

Keď sa pristavíme pri mene Lažo, v matrikách zistíme, že nositeľov tohto mena nachádzame v hojnom počte na juhu dnešného Slovenska, ale aj v okolí Sabinova, Bardejova, ba, čo je zaujímavé, nositelia tohto mena žili v krajinách južnej Európy – najmä v Španielsku, ale aj na americkom kontinente – v USA, Mexiku, na Kube, v Čile, Uruguaji, Hondurase, ...¹⁷

Iné je to s krstným menom Jurajovho otca – Pantaleimona (správne – Panteleimona). V rusínskom prostredí severovýchodného Slovenska nie je to ani neznáme, ale ani nie veľmi časté meno. Má grécky pôvod a znamená milosrdný. Cirkvi východného obradu uctievali Panteleimona ako svätého veľkomučeníka a uzdravovateľa. Bližšie biografické údaje o tomto svätcovi nie sú známe. Vieme, že pochádzal z Nikodémie a pravdepodobne žil v treťom storočí nášho letopočtu. Zomrel okolo roku 305, keď bol popravený na príkaz cisára Maximiliána pre svoju vieru v Krista. Patrí k svätým nezištníkom, teda svätcom, ktorí poskytovali lekársku starostlivosť bez nároku na odmenu. Na západ a do Afriky sa kult svätého Panteleimona dostal v polovici 5. storočia. Mimoriadnu obľubu si získal v stredoveku. Vtedy mu v Ríme zasvätili štyri chrámy a dostal sa medzi štrnástich svätých pomocníkov. Na viacerých miestach, ako Konštantínopol, Bari, Neapol, Ravello, Rím, Benátky, možno nájsť Panteleimonove ampulky, relikviáre s údajnou krvou mučeníka vo forme mlieka.¹⁸

Sedliacke rusínske deti gréckokatolíckeho vierovyznania nedostávali často takéto mená. Ich rodičia sa držali tradičných mien. Jurajov starý otec Andrej Lažo bol síce roľníkom, ale isto zbožným človekom, a tak dal svojmu synovi meno po svätcovi gréckeho pôvodu Panteleimonovi. O zbožnosti jeho potomkov nebudeme pochybovať, no môžeme konštatovať, že neskôr sa už v priamej rodine Lažovcov takéto meno nenachádza.

Krstený a krstiaci

V 19. storočí, ktorým sa prehrali viaceré epidémie cholery, ale aj iných infekčných chorôb, ako bol napr. záškrť, týfus, ovčie či čierne kiahne, vysoko vzrástla najmä detská úmrtnosť. Aby dieťa neodišlo z tohto sveta nepokrstené, ako pohan, a aby malo

17 All Public Member Trees results for Lazo. In <http://search.ancestry.com.au/cgi-bin/sse.dll?uidh=000&rank=1&new=1&so=3&msT=1&gsln=Lazo&gss=angs-d&MSAV=1&cp=0&cpxt=0&catBucket=rstp&db=pubmembertrees&sbo=t&gsbco=Sweden&gl=&gst=&hc=20&fh=220&pgoff=11&noredir=true>

18 Svätý veľkomučeník a uzdravovateľ Panteleimón. (Náš sv. otec Kliment Divotvorca, ochridský arcibiskup). In <http://grkatba.sk/277-svaety-vekomuenik-a-uzdravovate-panteleimon-mili-posluchai-27-jula-nam-greckokatolicka-cirkev-pripomina-svaeteho-vekomuenika-a-uzdravovatea-panteleimona-meno-dnneho-svaetca-ma-grecky-povod-a-znam/>

*Hrob rusínskeho národného buditeľa
Alexandra Pavloviča vo Svidníku*

v kráľovstve nebeskom zaistené spasenie, rodičia krsty svojich detí neodkladali. Spravidla do jedného týždňa dali novonarodené deti pokrstiť a ak sa dieťa narodilo slabé a chorľavé, dali dieťa pokrstiť v ten istý deň, keď sa narodilo, alebo na druhý deň po jeho narodení. Boli prípady, že rodičia aj zdravé novorodené dieťa dali pre istotu pokrstiť hneď, ako to bolo možné, ak to umožňoval zdravotný stav jeho matky.

Juraj Lažo bol pokrstený 5. mája, teda na tretí deň po narodení. Jeho krstnými rodičmi boli Andrej Kurilec a Anna Mačugová z Vyšného Svidníka, a farárom, ktorý ho pokrstil nebol nikto iný ako popredný rusínsky vzdelanec, jeden z predstaviteľov buditelskej generácie Rusínov 19. storočia a gréckokatolícky kňaz Alexander Pavlovič (19. 9. 1819 – 25. 12. 1900).

Alexander Pavlovič bol rodákom zo Šarišského Čierneho s právnickým i teologickým vzdelaním, ktorý prešiel viacerými kňazskými stanicami, ale aj postom epar-

chiálneho archivára a protokolistu pri biskupovi Jozefovi Gagancovi (1793 – 1875) v Prešove. Do Vyšného Svidníka prišiel za farára na vlastnú žiadosť v roku 1864.¹⁹ Po troch rokoch svojho pôsobenia držal v rukách dieťa Pantaleimona a Márie Lažovcov, ktorí za ním prišli z jedenásť kilometrov vzdialenej Svidničky. Matka Juraja Lažu Mária Fuzjaková (Vančeková) pochádzala z jedenásť kilometrov vzdialenej Dobroslavy ležiacej v severnej časti Nízkyh Beskýd, v doline prítoku potoka Kapišovka.

Svidník vstúpil do histórie rodiny Pantaleimona Lažu, okrem epizodického pôrodu v máji 1867, až v deväťdesiatych rokoch 19. storočia, keď sa stal domovom jeho syna Juraja Lažu. V tom čase však šlo o Vyšný Svidník, ktorý sa premenil na Svidník až jeho zlúčením s Nižným Svidníkom v roku 1943.

Rok 1867 ako významný medzník v rodine Lažovcov

Rok 1867 bol nesporne pamätným rokom v rodine Pantaleimona a Márie Lažovcov. Narodil sa im syn Juraj, čo mladým manželom dávalo záruku, že rod Lažovcov nevymizne a jeho meno sa zachová prinajmenšom o ďalšiu generáciu.

To, či mladí roľníci sledovali vnútropolitické dianie v habsburskej ríši, ktorá sa práve v tomto roku pretvorila na dualistickú monarchiu s názvom Rakúsko-Uhor-

19 JURÍČKOVÁ, Valéria. Pavlovič, Alexander. Dostupné na: <<http://www.zoe.sk/?osobnosti&meno=PAVLOVI%C8%2C+Alexander>> [Cit. 06. 03. 2017].

sko, nevieme. Pravdepodobne tejto udalosti nevenovali veľkú pozornosť, tak, ako jej nevenovali veľkú pozornosť ani tisíce ďalších rusínskych i slovenských roľníkov, ktorí mali dosť vlastných starostí, aby prežili z výnosov chudobných roľčiek severovýchodného Slovenska.

Štátoprávne rozdelenie monarchie a posilnenie maďarského elementu v Uhorsku sa však zakrátko evidentne dotklo všetkých, aj Lažovcov, čo už pocítil na vlastnej koži Pantaleimonov syn Juraj, keď sa do škôl začala intenzívne zavádzať maďarčina a v závere 19. storočia sa zintenzívnila maďarizácia všetkých nemaďarských obyvateľov Uhorska.

Ak si vtedy Svidničania, a teda aj mladí Lažovci, neuvedomovali osudovosť uvedenej štátoprávnej zmeny, rozhodne si to dobre uvedomoval ich vzdelaný a národne rusínsky orientovaný kňaz Alexander Pavlovič.

Svidničania totiž v Alexandrovi Pavlovičovi získali nielen kňaza, ale aj človeka, ktorý v nich prebúdzať národné povedomie, čo bolo dovtedy v rusínskom prostredí len zriedkavým javom. Ich farár si dobre uvedomoval, inšpirovaný slovenským národným pohybom, že bez národného prebudenia širokých roľníckych vrstiev nemajú Rusíni šancu stať sa plnoprávnym a aj akceptovaným národom vo vtedajšom Uhorsku. To bola jedna stránka mince, druhou bolo to, že si Pavlovič po rakúsko-maďarskom vyrovnaní, rovnako, ako aj ďalší rusínski činitelia, ako Adolf Dobriansky, redaktor a publicista Ioan Rakovský, básnici Julij Stavrovský-Popradov, Anatolij Kralický, autor slovníkov Alexander Mytrak, etnograf Ivan Siľvaj, spisovateľ a redaktor Jevhenij Fencik a niektorí ďalší, uvedomoval, že v zmaďarizovanom Uhorsku bude pre Rusínov stále ťažšie prežiť ako obyvateľom nemaďarskej národnosti, že im hrozí postupné národné odcudzenie a následné odnárodnenie a pretvorenie Rusínov na uhorských = maďarských občanov krajiny, prípadne trpených ako príslušníkov etnickej skupiny, ale bez akýchkoľvek národných práv.

Alexander Pavlovič ako najvýraznejšia osobnosť rusínskej literatúry bol aj propagátorom jazyka založeného na ľudovej, hovorovej báze. Zaujímal sa o históriu svojho národa, čo ho viedlo k presvedčeniu o autochtónnosti Rusínov, a to sa odrážalo aj v jeho poézii s historickou tematikou. Tá súčasne prezrádza Pavlovičovu karpatsko-rusínsku orientáciu.²⁰ A. Pavlovič však i napriek tejto orientácii uvažoval, podobne ako viacerí rusínski vzdelanci o tom, že ak majú Rusíni v Uhorsku pretrvať, musia sa pridružiť k silnej slovanskej kultúre a jazyku.²¹ No a tými bola ruská kultúra, ruský jazyk a slovanské Rusko. To znamenalo, prikloniť sa k Rusku, a vlastne, stať sa rusofilom a spoliehať sa na to, že veľký slovanský ruský národ bude dostatočnou oporou aj pre uhorských Rusínov. Takúto nádej im ponúkali vyhlásenia ruských cárskych úradníkov, podporujúcich Rusínov pri favorizovaní ruštiny ako ich literárneho i spisovného jazyka. Rusínske rusofilstvo však prinášalo so sebou aj veľké riziko, že jeho nositelia budú uhorskou vládou a celou plejádou uhorských úradníkov či verejných činiteľov obvinení nielen z rusofilstva, ale najmä z panslavizmu, čo sa rovnalo takmer vlastizrade. Politický panslavizmus ako hnutie bol v Uhorsku

20 PLÍŠKOVÁ, Anna. *Rusínsky jazyk na Slovensku: náčrt vývoja a súčasné problémy*. Prešov : Metodicko-pedagogické centrum v Prešove, 2007, s. 26.

21 MAGOCSI, Paul Robert. *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov : UNIVERSUM, 2016, s. 177.

vnímaný ako činnosť ohrozujúca integritu krajiny, stal sa trestným činom a spadol pod paragraf 127 uhorského trestného zákona.

Čo sa týkalo Pavlovičovej svidníckej farnosti, tá bola pod ideovým vplyvom svojho farára – teda karpatskorusínska a rusofilská, čo sa viac či menej prejavovalo aj v postojoch obyčajných farníkov – rusínskych roľníkov.

Ani nie mesiac po narodení Juraja Lažu, 31. mája 1867 priniesli *Pešťbudínske vedomosti* správu, ktorá akoby panslavizmus priamo propagovala. Správa týchto slovenských novín, vychádzajúcich v Pešti, hovorila o ceste slovanskej delegácie do Moskvy s jej zastávkou v Petrohrade, kde ju prijal ruský cár Alexander.²² V delegácii síce neboli zastúpení Slováci ani Rusíni, len Česi a Srbi, no slovenská tlač o jej pobyte v Rusku a jej srdečnom vítaní vo všetkých mestách, v ktorých sa zastavila, priniesla dobroprajné správy. No a tie potešili aj rusínskych vzdelancov. Im sa, rovnako ako Slovákovi, nepáčilo stanovisko slovanských Poliakov k uvedenej ceste Čechov a Srbov. *Pešťbudínske vedomosti* aj v ich mene uverejnili výčitku, že cestu Slovanov k ruskému cárovi hodnotili rovnako odmietavo, ako rakúska a maďarská tlač. Pre Rusínov tento poľský postoj bol obzvlášť nemilý, a to nielen pre tých, ktorí žili v Haliči, ale aj tých, ktorí žili v Uhorsku – v podstate takmer v bezprostrednom kontakte s Poliakmi.

Obe udalosti, ktoré sa odohrali krátko pred narodením a krátko po narodení Juraja Lažu akoby predznamenovali budúcu ideovú i neskoršiu politickú orientáciu rusínskeho chlapca.

Osudy plné otáznikov

O detstve a mladosti Juraja Lažu nevieme nič. Nezachovali sa žiadne záznamy, zápisky, poznámky či školské evidencie, ktoré by naznačili aspoň čo-to o jeho živote. To však nie je len v prípade Juraja Lažu, ale aj tisícok jeho vrstovníkov. Detstvo zrejme prežíval sčasti vo Svidníčke, odkiaľ pochádzal jeho otec, alebo v Dobroslave, kde sa Lažovci presťahovali, a až nasledujúce roky začínajúcej dospelosti, keď sa Lažovci presťahovali z nám neznámych dôvodov do Svidníka, prežíval v tejto, na mestečko sa meniacej dedine.

Pre toto obdobie života Juraja Lažu ostávajú zatiaľ jediným zdrojom informácií matričné záznamy. Pravda, tie zachytávajú len isté obdobia a isté udalosti, ale veľa neprehrádzajú o tom, čo bolo pred nimi a po nich.

Zachované matriky ponúkajú takýto obraz jednej etapy života Juraja Lažu:

Cirkevná matrika z Nižnej Pisanej, pod gréckokatolícky farský úrad ktorej spadala na konci 19. storočia aj farnosť vo Svidníčke i v Dobroslavy, uvádza pod poradovým číslom 18 pre rok 1891 narodené dievčatko s menom Anna. Anna Lažová sa narodila 8. októbra 1891, pokrstená bola 11. októbra a jej rodičmi boli Juraj Lažo a Anna Rusinová (Ruszin), obaja roľníci gréckokatolíci, žijúci v Dobroslave v dome č. 5. Krstnými rodičmi boli Štefan Kimák mladší a Anastázia Bialková, obaja dob-

22 Red. Cesta slovanských hostí do Moskvy. In *Pešťbudínske vedomosti*, roč. 7, 31. mája 1867 (piatok), č. 44, s. 1-2.

roslavský roľníci. Dievčatko pokrstil gréckokatolícky kňaz v Nižnej Pisanej Anton Nevický.²³

Ďalší údaj, ktorý sa týka Juraja Lažu, pochádza až zo Spojených štátov amerických, z Múzea prisťahovalectva na ostrove Ellis Island, na ktorom bola v 19. a 20. storočí prestupná stanica pre všetkých prisťahovalcov, ktorí prichádzali do USA cez Atlantický oceán. Ide o dátum 21. február a 3. marec 1896, ktoré sú uvedené v dokladoch, týkajúcich sa imigranta z Uhorska – vtedy 30-ročného roľníka Juraja Lažu.²⁴

Tretí dátum viažuci sa k Jurajovi Lažovi je 25. november 1896. Ten je už zo svidníckej matriky zomrelých a hovorí o smrti Petra Lažu, 3-ročného syna Juraja Lažu a Márie Rusinovej (Ruszin). Miesto bydliska je uvedená Dobroslav a Vyšný Svidník č. domu 53. Chlapček bol pochovaný vo Vyšnom Svidníku a pochovával ho svidnícky gréckokatolícky farár Alexander Pavlovič.²⁵

Skôr, ako sa dostaneme k ďalším údajom, skúsme rekonštruovať doterajší životný príbeh Juraja Lažu, ako sa nám javí zo zachovaných zápisov:

Smutné začiatky

Záver 19. storočia sa niesol v znamení veľkej biedy. Tá bola v Uhorsku neustále živelná epidémiami, ktoré zasiahli krajinu v priebehu 19. storočia. Po skončení cholerovej epidémie v Uhorsku, ktorá tu zúrila v roku 1831, ľudia dúfali, že sa táto strašná infekčná nemoc už viac nevráti. No nestalo sa tak. V polovici 19. storočia sa cholera vrátila, v závere 60. a na začiatku 70. rokov 19. storočia sa objavila znovu a na začiatku 90. rokov (1892) ju v Uhorsku,²⁶ a teda i na severovýchode Slovenska, zažili nanovo. Medzitým ľudí sužoval týfus a iné nákazlivé nemoci, ako ovčie kiahne, tuberkulóza i ďalšie.

Poľnohospodárstvo, z ktorého žilo rusínske obyvateľstvo severovýchodného Slovenska, nebolo na vysokej úrovni, jednak chýbali vedomosti o nových moderných spôsoboch obrábania pôdy, ale viac ako to, chýbali peniaze, ktoré by roľníkom umožnili modernizovať svoje hospodárenie. Ďalší problém, ktorý s pôdou vyvstal, bolo drobenie pôdy a majetkov v dedičských konaniach. Starootcovské či otcovské majetky sa dedením drobili medzi početné potomstvo, ktoré však dedičské podiely nedokázali uživiť a na tých sa zas nedala zvyšovať produktivita práce.

Pomery, v akých sa ocitali Šarišania na prelome 19. a 20. storočia, bez ohľadu na ich národnosť, veľmi dobre vystihol a pomenoval šarišský župan Imrich Ghillány (1860 – 1922) krátko po tom, čo nastúpil do tejto funkcie v roku 1904: *„...Sme chudobní, pričom u mnohých je rozdiel iba vo veľkosti tej chudoby. Je pravdou, že i v nás bola chyba, keďže sme nečinne dúfali v lepšiu budúcnosť, a nepočítali sme s meniacimi sa pomermi. No tiež je nesporné, že zo strany štátu sa doteraz pre nás neurobilo nič. Stratili sme obvodnú*

23 ŠA Prešov, Cirkevné matriky, č.703. Grécko-katolícka cirkev. Farský úrad Nižná Pisaná, s. 110; tiež: <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:S3HY-DYSQ-7M3?mode=g&cc=1554443>

24 The Statue of Liberty – Ellis Island, Foundation, Inc. Lazo, Georg. Dostupné na: <http://www.libertyellisfoundation.org/passenger-details/czoxMjoiMTAyODc4MTcwMjI3Is/czo4OijtYW5pZmVzdCI7#passengerListAnchor>

25 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, č. 1199, roky 1843 – 1890 (Svidník), s. 228-229.

26 Dostupné na: <https://sk.wikipedia.org/wiki/Cholera> [Citovan0 2. 4. 2017].

súdnou tabuľu, aj zmenkový súdny dvor. Pre v nešťastnom smere vybudovanú košicko-bohumínsku železničnú trať, sme prestali byť nákupným trhom pre severozápadne ležiace stolice. Výsledkom toho je, že stav priemyslu a obchodu v našich mestách je smutný. No aj situácia nášho poľnohospodárstva je zo známych dôvodov ohrozená. Tak stojíme dnes, že priemysel nemáme, trieda malých výrobcov je v stave pred vymretím, ľud zasa uteká do Ameriky a stav jeho národného i spoločenského povedomia upadol natoľko, že je veľkou otázkou či z hľadiska vyššieho záujmu je vlastne želaný ich návrat domov. Otvorene hovorím, že toto bolo rozhodujúcim motívom môjho rozhodnutia, keď ma pán predseda vlády poctil oslovením s ponukou vykonávať tento úrad, ktorú som na naliehavé žiadosti svojich priateľov prijal....“²⁷

Všetky tieto problémy (zdravotné i sociálne) sa premietali predovšetkým do životnej úrovne rusínskeho obyvateľstva, ale aj do veku, ktorého sa dožívali. Paul Robert Magocsi vo svojej knihe *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov* píše, že ľudia v Rakúsko-Uhorsku sa v rokoch 1870 – 1914 dožívali vyššieho veku ako predtým vďaka relatívne zlepšenému zdravotnému stavu, vyplývajúcemu z lepších životných podmienok v krajine.²⁸ To ale neplatilo pre Svidník a jeho okolie a pre severovýchodné Slovensko ako celok. Pohľad do matrik z dedín tohto územia prezrádza vysokú úmrtnosť detí, ale aj mladých ľudí vo veku od 16 do 40 rokov.²⁹

To boli skutočnosti, ktoré v závere 19. storočia vyháňali z domovov stovky obyvateľov severného Uhorska – Rusínov, Slovákov, ale aj Židov, Maďarov, Nemcov i Poliakov. Osobitne veľa ľudí odchádzalo zo Šarišskej župy. V rokoch 1880 – 1913 sa zo Šariša vysťahovalo do USA 72 885 ľudí, viac – 100 524 ľudí, odišlo už len zo Zemplínskej župy, zo Spišskej župy ich odišlo 65 091 a z Abovskej župy 64 046.³⁰

Medzi nimi nachádzame aj Juraja Lažu. No skôr, ako sa Juraj rozhodol odísť do Ameriky, prežil chvíle šťastia i tragédie. Z nižnopolisanskej matriky vieme o narodení dcéry Anny s manželkou Annou, rod. Rusinovou. Nepoznáme však dátum ich sobáša. Tým mohol byť začiatok roku 1891, alebo predchádzajúce roky. Juraj Lažo mal vtedy už vek na ženie. V roku 1891 mal 24 rokov a ako prezrádzajú matriky, to bol vek, v ktorom sa mladí slobodní rusínski muži v tej dobe aj najčastejšie ženili.

Šťastie mladých manželov však netrvalo dlho. Anna, Jurajova manželka, zakrátko zomrela a mladý vdovec, ktorý zostal sám s malou dcérkou, hľadal riešenie, ako sa o ňu postarať. Riešením bol sobáš s Anninou sestrou Máriou. Svadby „z rozumu“ alebo z nevyhnutnosti neboli v tomto období ničím výnimočným. Riešili najpálčivejšie problémy rodín, ktoré sa po úmrtí jedného z manželov dostávali do zložitých existenčných problémov a častokrát i neprekonateľných ťažkostí. To bol prípad aj mladého Juraja.

27 Citované podľa: DERFIŇÁK, Patrik. Barón Imrich Ghillány, šarišský župan v rokoch 1904 – 1905. In *Annales Presoviensis* 14. Prešov : Inštitút histórie FF PU v Prešove, 2014, s. 85.

28 MAGOCSI, Paul Robert. *Chrbtom k horám. Dejiny karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov : UNIVERSUM, 2016, s. 182.

29 Pozri napr. ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, Svidník, gr. kat., č. 1199, roky 1843 – 1890; č. 1200, roky 1885 – 1924 a iné.

30 ČULEN, Konštantín. *Dejiny Slovákov v Amerike*. I. zv. Bratislava 1942, s. 47-53.

Sobaš s Máriou Rusinovou sa mohol udiť niekedy v rokoch 1892 až 1894. Jurajova dcéra Anna však dlho neprežila svoju mamku, čo naznačujú ďalšie údaje vo svidníckej matrike.

Juraj Lažo, vtedy 26-ročný vdovec, si teda zobral za manželku Máriu Rusinovú (nar. 1873) vtedy 20-ročnú Dobroslavčanku. Mladým manželom sa narodil syn Peter (1893/1894). No bieda, ktorá vládla na severovýchodnom Slovensku donútila mladého Juraja Lažu uvažovať o odchode za prácou do zámoria.

Na konci 19. storočia odchody mladých mužov do USA neboli žiadnou zvláštnosťou. Svedectvo o tom podáva aj Alexander Pavlovič, ktorý v roku 1899 v jednom zo svojich listov napísal, že „zo Svidníka je v Amerike okolo 120 – 140 ľudí“.³¹

Najťažšie pre záujemcov o odchod do Zámoria bolo zohnať patričný obnos peňazí na kúpu lodného lístka a na pobyt v USA aspoň počas prvých dní po príchode na americký kontinent. Vysťahovalci za prácou to riešili rôznymi spôsobmi. Ak mali čo speňažiť, tak to speňažili, čo však nebol častý prípad, a najmä nie v rusínskych dedinách. Druhou možnosťou bolo požičať si peniaze, spravidla od židovských krčmárov a obchodníkov, ktoré sa im splatili alebo po návrate, alebo z obnosu, ktorý muži posielali svojim blízkym domov. K najnutnejším peniazom na cestu sa dostávali aj pôžičkou od agentov, ktorí prichádzali do chudobných oblastí uhorských žúp a tu pre americké koncerny získavali lacnú pracovnú silu.

V Amerike

V 90. rokoch 19. storočia sa k vysťahovalectvu z Uhorska stavali ústretovo všetky uhorské vlády, obzvlášť k vysťahovalectvu slovenského a rusínskeho obyvateľstva. Dôvod tejto ústretočnosti bol celkom prozaický. Do Zámoria odchádzalo spravidla chudobné roľnícke obyvateľstvo, ktoré prácou v Amerike získavalo potrebné finančné prostriedky pre vlastné živobytie a zmiernovalo tak sociálnu nespokojnosť v krajine, ktorá mohla potencionálne prerásť do veľkých nepokojov, ako to bolo v roku 1831 na východnom Slovensku. Zároveň však odchádzalo slovanské obyvateľstvo, čím sa v Uhorsku znižoval jeho počet s perspektívou, že sa jeho počty ešte znížia po odchode všetkých príslušníkov rodiny za ich živiteľom, ak sa rozhodol ostať v USA už natrvalo. To malo vláde uľahčiť naplnenie dlhodobého strategického cieľa pretvoriť Uhorsko na jednonárodný maďarský štát. Preto sa žiadateľom o pasy nekládli žiadne prekážky a ani sa nereguloval nábor, ktorý v severných župách robili agenti amerických korporácií, ktoré nutne potrebovali početné lacné pracovné sily.

V závere 19. storočia totiž americká ekonomika prudko rástla a ťažký priemysel – energetika, železorzudné i uhoľné bane, oceliarsky priemysel – potreboval tisíce robotníkov. Preto americkí priemyselníci v spolupráci s vlastníkmi lodí uskutočnili rozsiahlu reklamnú kampaň a vytvorili organizačnú sieť, ktorá lákala za prácou do USA chudobné obyvateľstvo zo starého kontinentu. To prichádzalo do USA síce z celého sveta, ale v 19. storočí najviac z Európy – najskôr z Anglicka, Írska, Nemecka, Francúzska a Škandinávie, no v závere storočia už aj z Talianska, Grécka,

31 ŠVORC, Peter – DERFIŇÁK, Patrik – JURČIŠINOVÁ, Nadežda. *Svidník v premenách času*. Sabinov : Dino, 2005, s. 25.

Rakúsko-Uhorska, Balkánu a Ruska.³² Medzi príslušníkmi rôznych národností boli aj Rusíni a Slováci, ktorí patrili k výkonným ale pritom lacným pracovným silám. Napriek tomu v USA zarobili mnohokrát viac, ako mohli zarobiť doma. Svedčia o tom aj údaje rakúsko-uhorských bánk v Uhorsku, evidujúcich približne 50 miliónov korún, ktoré v priemere ročne poslali poštou vysťahovalci z USA domov. V roku 1890 bolo poštou poslaných do Šarišskej župy 640 900 korún, do Zemplínskej župy 1 851 916 korún, do Spišskej župy 2 264 134 korún, do Abovskej župy 1 462 670 korún, do Užskej župy 525 272 korún a do Berežskej župy 18 362 korún.³³ To bola suma, ktorú rodiny mužov, čo odišli za prácou do Ameriky, aj reálne pocítili a mohli sa vďaka nej dostať aspoň z tých najhorších pomerov a mnohí začať aj o čosi lepší život. Zároveň to boli peniaze, ktoré motivovali ďalších pre odchod za prácou. To využívali agenti amerických korporácií i lodiarskych spoločností, ktorí prichádzali na starý kontinent získať pre svojich zamestnávateľov ďalšiu pracovnú silu.

Agenti – skorší slovenskí či rusínski emigranti – nielenže nahovárali doma svojich krajanov na cestu do USA, ale im aj zabezpečovali cestovné lístky z európskych prístavov do New Yorku. Tí potom prechádzali najčastejšie cez Malopoľsko a jeho centrum Krakov, ktoré bolo súčasťou Rakúsko-Uhorska, do nemeckých prístavných miest. Najčastejšie to boli Brémy a Hamburg. Neskôr pribudli aj ďalšie prístavy ako Antverpy v Belgicku, ale tiež Terst – prístavné mesto pri Jadranskom mori, ktorý bol súčasťou Rakúsko-Uhorska, čo do istej miery zjednodušovalo cestu imigrantom,

keď nemuseli prekračovať štátne hranice.

V Hamburgu mala sídlo Hambursko-americká paroplavebná spoločnosť, ktorá zabezpečovala lodnú prepravu na trase Hamburg – New York. Na jej plagátoch, ktoré boli tlačené aj v češtine, jazyku zrozumiteľnom aj Slovákom a Rusínom, boli uvedené ceny jednosmerných i spiatočných lístkov.

Cesta z Hamburgu do

Parník Noordland, ktorým do USA pricestoval aj Juraj Lažo

New Yorku v kajute prvej triedy stála 120 dolárov a v nej cestovali dve až šesť osôb. V kajute druhej triedy, ktorá stála 72 dolárov, ich bolo viac. Lístok v medzipalubí stál 28 dolárov. Cene zodpovedali aj služby, ktoré lodná spoločnosť poskytla svojim pasažierom. Rusíni i Slováci najčastejšie cestovali najlacnejšou triedou – teda v me-

32 MAGOCSI, Paul Robert. *Chrbtom k horám. Dejiny karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov : UNIVERSUM, 2016, s. 193.

33 ŽEGUC, Ivan. *Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848 – 1914*. Vol. XXVIII of Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1965, s. 104.

dzípalubí. Znamenalo to však, že si museli sami zaistiť posteľ, prikrývku, uteráky, príbor, tanier i pohár na pitie. Strava bola zahrnutá v cene cestovného lístku. Tvorilo ju hovädzie mäso, hrach, bôby, múčne jedlá, krupica, ryža, zemiaky, kapusta, chlieb a maslo, ráno a večer dostali ešte kávu alebo čaj.³⁴ Cesta trvala približne 14 dní. Takéto lode boli vypravované aj spoločnosťou Lloyd v Brémach.

Okrem parníkov zabezpečovali dopravu do USA aj plachetnice, tie boli lacnejšie, ale plavba nimi trvala 8 až 12 týždňov, čo záviselo od počasia. Takáto plavba bola však aj riskantnejšia.

Ako však prezrádza formulár, ktorý vyplnil imigračný pracovník na ostrove Ellis Island, Juraj Lažo do USA odcestoval z Antverp v Belgicku. Cestoval parníkom Noordland, ktorý vyrobili v anglickej lodenici Birkenhaed pre lodnú spoločnosť Laird Bros. Výtlak parníka bol 5212 ton, jeho dĺžka 122 metrov, šírka 14,5 metra a rýchlosť, akou sa plavil 24 km za hodinu (13 uzlov).

Spoločnosť Laird Bros začala parník používať v roku 1883 na trase Antverpy – New York a túto trasu zabezpečovala až do roku 1901. Jej prepravná kapacita bola relatívne nízka – mala 63 miest v prvej triede, 56 miest v druhej triede, no až 500 miest pre cestujúcich tretej triedy.³⁵ Evidentne lodná spoločnosť využívala parník na prepravu ľudí, ktorí odchádzali za prácou do USA a nemali veľa finančných prostriedkov na cestovné lístky.

Na zozname cestujúcich, s ktorými sa plavil do USA Juraj Lažo, vidíme pestrú medzinárodnú i profesijnú spoločnosť. Boli to Nemci, Belgičania, Maďari, Židia, Poliaci, Slováci i Rusíni. Väčšina z nich má pri mene napísanú profesiu „robotník“. Bolo tu aj niekoľko umelcov, holič, či obchodníci. Juraj Lažo mal pri mene uvedené „robotník“, rovnako ako aj jeho rusínski a slovenskí spolucestujúci Andrej Gazda, Ján Kužma, Ján Tomaščík, Ján Prejda, Michal Bartečko, Andrej Makara, Jozef Orosz a iní. Pri ich menách nachádzame označenie národnosti „Hungarian“ – Uhor (= Maďar), teda ešte nie ich vlastnej národnosti.³⁶ V tom čase však už slovenskí prisťahovalci v USA rozvinuli veľkú kampaň, aby americké imigračné úrady evidovali prisťahovalcov podľa národnosti a nie podľa príslušnosti k štátu, z ktorého prichádzali, no i tak sa stávalo, že mnohí z prisťahovalcov vedome, alebo aj nevedome uviedli svoju štátnu, nie národnú príslušnosť.

Každý z cestujúcich musel uviesť miesto, kde má po príchode do New Yorku namierené. Juraj Lažo uviedol cieľovú stanicu Passaic, štát New Jersey. Potom uvádzal, koľko batožiny má so sebou, čo v jeho prípade znamenalo len jednu batožinu. V podstate to korešpondovalo s výzvou prepravných spoločností, aby emigranti brali so sebou len bielizeň, šatstvo, obuv, peniaze a adresy svojich príbuzných a známych v USA.

34 VACULÍK, Jaroslav. Vznik a vývoj českého krajanského hnutí v USA do roku 1914. In Štefan Kucík – Jaroslav Vaculík (ed.). *Slovenské a české krajanské hnutie v USA (do roku 1918)*. Prešov : UNIVERSUM, 2014, s. 54.

35 SS Noordland. Dostupné na: <http://rogerkreuz.com/gen/ships.htm>

36 The Statue of Liberty – Ellis Island, Foundation, Inc. Lazo, Georg. Dostupné na: <http://www.libertyellisfoundation.org/passenger-details/czoxMjoiMTAyODc4MTcwMjI3Ijs=/czo4OijtYW5pZmVzdCI7#passengerListAnchor>

Passaic, do ktorého sa Juraj vyberal, bol mestom, ktoré pôvodne založili holandskí prisťahovalci v roku 1679. Dlhý mal charakter osady, resp. dediny. No, keď sa tu v 19. storočí začal prudko rozvíjať textilný a kovoobrábací priemysel, Passaic nadobúdala mestský charakter, čo sa v roku 1873 prejavilo uznaním tejto „osady“ americkou vládou za mesto. Stalo sa to 2. apríla 1873. V meste Passaic našlo okrem Holanďanov uplatnenie veľa európskych imigrantov, vrátane Rusínov. Nevieime však, či Juraj Lažo zostal tu pracovať, alebo šiel do iného priemyselného centra na východnom pobreží USA. V tom čase rusínski imigranti prichádzali a sa aj usadzovali najmä v Pensylvánii (54%), New Yorku (13%) a New Jersey (12%), potom v štátoch Ohio, Connecticut a Illinois. V mestách ako Scranton, Wilkes Barre, Cleveland, Hazelton, Homestead a Pittsburgh žila väčšina rusínskych prisťahovalcov,³⁷ a tak kroky Juraja Lažu mohli neskôr smerovať aj do jedného z uvedených centier.

Kým sa tak stalo, musel Juraj Lažo, tak, ako všetci emigranti, prejsť najskôr kontrolou a krátkym karanténym pobytom na ostrove Ellis Island, ktorý sa skončil 3. marca 1896. Tu z veľkých zaoceánskych parníkov, ktoré mali hlboký ponor a nemohli priplávať až do samotného prístavu, privádzali prisťahovalcov menšie lode. Po overení totožnosti a zapísaní potrebných údajov imigračným úradníkom všetci prisťahovalci prechádzali lekárskou kontrolou. Komu americkí lekári zistili nákazlivú nemoc, ostával v karanténne, ale neraz takéhoto cestujúceho na pôdu USA vôbec nepustili a musel sa najbližšou loďou vrátiť do Európy. Po prekonaní týchto administratívnych opatrení opäť menšími loďami odvádzali šťastlivcov na americký kontinent – do newyorského prístavu. Tu už na nich čakali alebo známi, alebo agenti rôznych spoločností, ktorí sa ich ujímali a odvádzali do ubytovní a následne do prijímacích kancelárií amerických firiem v samotnom New Yorku, alebo, a to častejšie, v iných veľkých priemyselných centrách na východnom pobreží.

„Rusínska Amerika“ na konci 19. storočia

V roku 1896, keď zo zaoceánskeho parníka Noordland vystúpil na americkú pôdu Juraj Lažo, žili a pracovali v USA už tisícky uhorských Rusínov. Veľká časť z nich už mala za sebou aj adaptačný proces, čo znamenalo, že viac alebo menej ovládali angličtinu, dokázali sa orientovať v pre nich novej – americkej spoločnosti, ktorej sa rusínska komunita v Amerike postupne, hoci pomaly, otvárala, ale sa ňou aj inšpirovala. Rusíni sa tu inšpirovali vo viacerých oblastiach. V prvom rade to bol demokratický charakter americkej spoločnosti, ktorá akceptovala ľudí rôznych národností i konfesií, nebránila im v rozvíjaní vlastnej národnej identity a do popredia kladla šikovnosť, podnikavosť i vzdelanosť tu žijúcich a pôsobiacich ľudí. Zároveň Rusínom ukázala, že v Amerike nie je nič zadarmo, že ich spokojnosť a šťastie vo veľkej miere závisí od nich samotných. Istým spôsobom ich vlastne donútila spájať svoje individuálne sily do kolektívnej, opierajúcej sa najmä o ich národnosť a konfesiú a spočiatku aj ich pôvodnú (uhorskú) štátnu príslušnosť. To sa prejavilo v zakladaní podporných spolkov, ktoré príslušníci prvej vysťahovaleckej vlny budovali predovšetkým na re-

37 MAGOCSI, Paul Robert. *Of the Making of Nationalities There in No End. Volume One. Carpatho-Rusyns in Europe and North America*. New York : Columbia University Press, 1999, s. 380.

gionálnom princípe. Šarišskí Rusíni mali blízko k šarišským Slovákom, a to nielen jazykom, ale aj kultúrou i mentalitou. To ich spájalo. Spolupráca existovala i na širšej báze, ako bola tá, čo vychádzala z úzkej župnej spolupatričnosti.

V závere 19. storočia existovali rôzne podporné spolky, ktoré sa formovali už na národnej a konfesionálnej báze. Konfesionálna príslušnosť však bola dlho dominantnejšia ako národná, a nebolo ničím zvláštnym, ak v takýchto spolkoch boli členmi aj príslušníci inej národnosti, ale rovnakého náboženstva.

Rusínske organizácie boli gréckokatolíckymi a formovali sa ako podporné spolky, bratstvá, ktoré mali za cieľ pomáhať svojim členom v prípade choroby, úrazu alebo aj smrti, keď sa najbližším príbuzným vyplácali určité sumy ako kompenzácia a zároveň ako istá preklenovacia finančná pomoc.

Rusínske bratstvá sa postupne spájali do väčších organizácií, ako bola organizácia založená v roku 1892 v Pensylvánii, združujúca štrnásť miestnych bratstiev, z ktorých neskôr v Hazeltone vznikol *Spolok amerických gréckokatolíckych rusínskych bratstiev* (*Sojedenenije amerikanskich greko-katoličeskych russkych bratstv*, 1901), či *Združenie gréckokatolíckych cirkevných bratstiev* (*Sobranije greko-katoličeskych cerkovnyh bratstv*) a neskôr aj mnohé iné. Tieto sa nezaoberali len sociálnou – podpornou činnosťou, tiež cirkevnou, ale aj kultúrnou a vzdelávacou. Vydávali rusínske noviny – najznámejším bol *Amerikanský ruský vestník*, ktorý bol akýmsi tlačovým orgánom Spolku amerických gréckokatolíckych rusínskych bratstiev, *Svoboda* ktorú zas vydával spolok *Národný rusínsky zväz* so sídlom v Olyphante (*Narodnyj russkij sojuz*), či rôzne výročité zborníky. Rusíni sa tak ich prostredníctvom vzdelávali aj vo vlastnom jazyku, kultivovali ho, a čo bolo dôležité, formovali svoje národné povedomie.

V 80. rokoch 19. storočia už začali budovať vlastné gréckokatolícke kostoly a pozývať do USA gréckokatolíckych kňazov, aby nemuseli navštevovať iné cirkevné obrady. Kým ich nemali, zúčastňovali sa najmä slovenských rímskokatolíckych omší.

V USA sa uhorskí Rusíni stretávali s Rusínmi, ktorí tu prichádzali z Haliče, a ich kontakty a spolupráca sa rozvíjali na cirkevnej báze gréckokatolíckeho vierovyznania. Zo správy rakúsko-uhorského veľvyslanca baróna Ladislava Hengelmüllera vidieť, že v závere 19. st. gréckokatolícki Rusíni vytvárali spoločné cirkevné zbory s Rusínmi/Lemkami z Haliče. V r. 1898 boli gréckokatolícke cirkevné zbory, zložené z uhorských a haličských rusínskych gréckokatolíkov v týchto mestách: Philadelphia, Shenaudoak, Lausdorf, McAdvo, Beaver Meadon, Hazleton, Wilkes Barre, Alden, Glen Lyon, Kingston, Olyphant, Mayfield, Forest City, Mt. Cernel, Pittsburgh, Tranger, Buffalo. V amerických mestách Minersville, St. Clair, Phoenisville, Shepp-ton, Reading, Freeland, Scranton, Old Forge, Lindsey, Ramey, Johnstown, Leisering, Duquesuc, Braddock, Homestead, Trenton, Streator, Ansonia boli gréckokatolícke cirkevné zbory len z uhorských gréckokatolíckych veriacich. Tých bolo 25 420 – Rusínov, ale pravdepodobne aj Slovákov, čo predstavovalo 34% z celkového počtu (74 540) gréckokatolíkov v USA – emigrantov z rakúsko-uhorskej monarchie, ktorí mali vlastné cirkevné zbory a ktorých evidovalo rakúsko-uhorské veľvyslanectvo vo Washingtone.³⁸

38 Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (HHSTA), Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse 1, Karton 64, Akte 113a.

Ako však píše Paul Róbert Magocsi v knihe *Chrbtom k horám*, prvotná spolupráca a jednota karpatských a haličských Rusínov sa pomerne rýchlo rozpadla vďaka rozdielnej náboženskej a národnej orientácii jedných i druhých. Na začiatku 90. rokov 19. storočia sa v americkom rusínskom spoločenstve začalo šíriť pravoslávie, ku ktorému viac inklinovali haličskí Rusíni. Ale neodmietali ho ani mnohí Rusíni, ktorí prišli do USA z Uhorska.

S pravoslávím sa bližšie zoznámili vďaka *Ruskej pravoslávnej cirkvi Severnej Ameriky*, ktorá tu už existovala ako arcidiecéza ruskej pravoslávnej cirkvi v Ruskej ríši. Jej obrady boli takmer zhodné s gréckokatolíckymi, čo ich navzájom k sebe približovalo. Podľa P. R. Magocsiho však k zblíženiu a následne k prechodu mnohých rusínskych gréckokatolíkov v USA prispel najmä gréckokatolícky kňaz Alexis Tóth (1854 – 1909), ktorý bol pred svojim príchodom do USA profesorom kanonického práva v prešovskom gréckokatolíckom seminári a ktorého po oficiálnej audiencii u rímskokatolíckeho biskupa Diecézy sv. Pavla v Minnesote Johna Irelanda samotný biskup odmietol akceptovať ako plnohodnotného kňaza. Americkí rímskokatolícki biskupi, ktorí pochádzali zo západoeurópskych krajín, resp. už boli rodenými Američanmi, nič nevedeli o existencii gréckokatolíckej cirkvi a jej špecifikách, najmä o tom, že sa gréckokatolícki kňazi ženili a zakladali si vlastné rodiny. To bolo podľa nich nezlučiteľné s katolíckou cirkvou a rozhodne nie s tou v USA. Keď sa Alexisovi Tóthovi nepodarilo s rímskokatolíckym biskupom Irelandom uzavrieť kompromis, rozhodol sa, že prestúpi na pravoslávie – teda k „viere otcov“, ku ktorej patrili pred Užhorodskou úniou (1646) všetci Rusíni v Uhorsku. Do roku 1909, kedy zomrel, sa mu podarilo k pravoslávnej cirkvi východného obradu získať viac ako 25-tisíc rusínskych prisťahovalcov, zväčša haličských Lemkov.³⁹

Juraj Lažo teda prišiel do amerického prostredia, v ktorom jeho krajanania pôsobili nielen ako zakríknutí prisťahovalci, nič neznamenantujúci robotníci vo veľkých amerických koncernoch, ale aj ako slobodní ľudia, ktorí vlastnou prácou čosi dosiahli, zlepšili si svoje sociálne a spoločenské postavenie a bez obáv sa mohli priznávať k svojej národnosti. Zároveň sa zoznámil s pravoslávím, ktoré prichádzalo z ruského prostredia, bolo náboženstvom veľkého ruského národa, ku ktorému sa hlásil aj jeho svidnícky kňaz Alexander Pavlovič. Gréckokatolícke a pravoslávne náboženstvá, ktoré vstúpili do života Rusínov a neskôr ich aj dramaticky rozdeľovali, sa mladému Jurajovi Lažovi nemuseli zdať v americkom prostredí takými rozdielnymi a nezmieriteľnými, ako sa navonok javili. Pravdepodobne už táto jeho americká skúsenosť mohla zapustiť korene v životných postojoch Juraja Lažu, z ktorých neskôr vyrástla jeho podpora pravoslávnych mníchov pri budovaní pravoslávneho kláštora v Ladomirovej a ich tlačiarne, ktorá tlačila a distribuovala pravoslávnu cirkevnú literatúru.

Juraj Lažo sa počas svojho relatívne krátkeho pobytu v USA ešte veľmi neangažoval v rusínskom krajanstve a rozhodne nie tak, aby si ho všimli informátori rakúsko-uhorského ministerstva zahraničných vecí, ktorí cez rakúsko-uhorské konzuláty a veľvyslanectvo vo Washingtone podávali správy o slovenskom a rusín-

39 MAGOCSI, Paul Robert. *Chrbtom k horám. Dejiny karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov : UNIVERSUM, 2016, s. 198-201.

*Friedrich Revertera von Salandra,
veľvyslanec pri Svätej stolici*

*Agenor Goluchowski, minister
zahraničných vecí Rakúsko-Uhorska*

skom krajaňskom živote a aktivitách jednotlivých činiteľov týchto národných vysta-hovaleckých komunít na pôde USA.

Výskum v rakúskom ústrednom archíve Haus-Hof- und Staatsarchiv v jeho Po-litickom archíve vo Viedni ukázal,⁴⁰ že ministerstvo zahraničných vecí Rakúsko-Uhorska, jeho minister gróf Agenor Maria Adam Goluchowski (1849 – 1921) a jeho prostredníctvom aj uhorská vláda, mali podrobný prehľad o činnosti slovenských a rusínskych vysťahovalcov. Túto sledovaciu službu iniciovala uhorská vláda, ktorá sa obávala radikalizácie svojich slovanských občanov a po ich návrate domov rastu národných hnutí. Tie si neželala a snažila sa ich za každú cenu obmedziť alebo aj celkom eliminovať. Na tento účel využívala predovšetkým časť rusínskej emigrácie – inteligenciu, ktorú v drvivej väčšine tvorili gréckokatolícki kňazi. A tak z inicia-tívy uhorskej vlády mali veľvyslanec Rakúsko-Uhorska v USA Ladislaus Hengel-müller von Hengervár (1845 – 1917), ktorý tu slúžil v rokoch 1894 až 1913, a pracov-níci veľvyslanectva a konzulátov o prácu navyše postarané. Zo správ, ktoré posielali do Viedne vyplýva, že túto činnosť nerobili s nadšením.

Uhorská vláda však nechcela nechať na náhodu formovanie jej občanov v ame-rickom prostredí, a to hlavne nie v protiuhorskom, resp. protimaďarskom duchu. Chcela, aby aj v Zámorí Rusíni a Slováci ostávali lojálnymi občanmi Uhorska. Vo vzťahu ku gréckokatolíkom, čo boli väčšinou Rusíni, chcela, aby títo mali aj v USA takých kňazov, ktorí by svojich veriacich viedli nielen k viere v Boha, ale aj k uhor-skej vlasti. Preto apelovala na gréckokatolíckych biskupov Jána Vályiho (1837 – 1911)

40 Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (HHSTA), Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse 1, Karton 64.

v Prešove a mukačevského biskupa Júliusa Fircaka (1836 – 1912), aby do USA vysielali „vlasteneckých kňazov“, ktorí by pomáhali pestovať pozitívny vzťah k vlasti. Takýchto kňazov aj motivovala finančnými darmi, ktorými si ich zaviazala pre plnenie jej pokynov.

Okrem toho sa uhorská vláda usilovala o zriadenie gréckokatolíckeho biskupstva v USA osobitne pre uhorských gréckokatolíkov. Preto vyvíjala diplomatický tlak na Rím, aby čím skôr zriadil takéto biskupstvo. V tom sa angažoval jej diplomat a veľvyslanec gróf Fridrich Revertera von Salandra (1827 – 1904).⁴¹ Biskup a biskupský úrad boli veľkou autoritou pre gréckokatolíckych veriacich s čím uhorská vláda aj počítala, a rátala aj s tým, že práve s jeho pomocou ľahšie udrží rusínskych a slovenských gréckokatolíkov pod kontrolou a bude ich usmerňovať v tých intenciách, ktoré jej vyhovovali.

Hlásenia rakúsko-uhorských konzulov a veľvyslanca Hengelmüllera však Juraja Lažu nikde neuvádzajú.

Opäť doma

To, kde Juraj Lažo začal pracovať, zatiaľ nevieme, ale vieme, že sa jeho pobyt v USA nečakane skrátil. 25. novembra 1896 zomrel jeho trojročný syn Peter,⁴² ktorého pochovali na vyšnosvidníckom cintoríne. Táto smutná rodinná udalosť bola preňho impulzom na návrat domov. V tom čase už Lažovci žili vo Vyšnom Svidníku v dome s popisným číslom 53.

Necelý rok po strate syna sa manželom Jurajovi a Márii Lažovcom 20. augusta 1897 narodila dcéra, ktorú pokrstil farár A. Pavlovič o dva dni neskôr – 22. augusta, a ktorej rodičia dali meno Anna.⁴³ Táto skutočnosť prezrádza, že prvá Jurajova dcérka Anna, ktorú mal s prvou manželkou Annou, rod. Rusinovou, už nežila. V tom čase, ak dieťa zomrelo, dávali rodičia nasledujúcemu dieťaťu rovnakého pohlavia také meno, aké malo ich už mŕtve staršie dieťa.

Juraj Lažo sa však netešil dlho zo svojej manželky Márie. Tá po ťažkom pôrode zomrela vo veku 26 rokov 16. júna 1899 vo Vyšnom Svidníku. Horšie bolo, že o deň neskôr – 17. júna zomrel aj ich trojmesačný syn Ján.⁴⁴

32-ročný Juraj Lažo zostal sám s dvojročnou dcérkou Annou a gazdovstvom, ktoré si spolu s mladou manželkou Máriou vo Svidníku zakladali.

Nezávideniahodnú situáciu mladého vdovca bolo treba riešiť, čo sa aj stalo necelé dva mesiace po dvoch pohreboch jeho najbližších. Ako prezrádza zápis vo svidníc-

41 HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse 1, Karton 64, Akte 113a. – List rakúsko-uhorského veľvyslanca grófa Fridrich Revertera pri Svätej stolici v Ríme a jeho žiadosť o poskytnutie podrobnejších informácií o Rusínoch v Amerike pre potreby kardinála Promemoviasa.

42 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, Svidník, gr. kat., č. 1200, roky 1885 – 1924, Kereszteltek anyakönyve (Matrika pokrstených), rok 1896, s. 228-229.

43 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, Svidník, gr. kat., č. 1200, roky 1885 – 1924, Kereszteltek anyakönyve (Matrika pokrstených), rok 1897, s. 36.

44 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, Svidník, gr. kat., č. 1200, roky 1885 – 1924, Halottak anyakönyve (Matrika zomrelých), rok 1899, s. 238-239.

HÁZASULTAK									
A házasságok									
Év	Az esküvő évi	neve és állása	születési ideje	valószínű kor	alkotás	alkotás	alkotás	alkotás	alkotás
1899	Augusztus 10	Andreas Károly és Anna Károly	1874	25	1874	25	1874	25	1874
1899	Augusztus 10	Anna Károly és Anna Károly	1874	25	1874	25	1874	25	1874
1899	Augusztus 10	Anna Károly és Anna Károly	1874	25	1874	25	1874	25	1874
1899	Augusztus 10	Anna Károly és Anna Károly	1874	25	1874	25	1874	25	1874
1899	Augusztus 10	Anna Károly és Anna Károly	1874	25	1874	25	1874	25	1874
1899	Augusztus 10	Anna Károly és Anna Károly	1874	25	1874	25	1874	25	1874
1899	Augusztus 10	Anna Károly és Anna Károly	1874	25	1874	25	1874	25	1874
1899	Augusztus 10	Anna Károly és Anna Károly	1874	25	1874	25	1874	25	1874
1899	Augusztus 10	Anna Károly és Anna Károly	1874	25	1874	25	1874	25	1874
1899	Augusztus 10	Anna Károly és Anna Károly	1874	25	1874	25	1874	25	1874

Svidnícka matrika sobášených. 10. augusta 1899 mali sobáš Juraj Lažo a Paraskieva Kalinákova

kej matrike sobášených 10. augusta 1899 sa vo Vyšnom Svidníku Juraj Lažo oženil tretíkrát. Za manželku si zobral o päť rokov staršiu vdovu Paraskievu Kalinákovú z Jedľovej. Sobášil ich Alexander Pavlovič a svedkami na svadbe boli Michal Sauko a Ján Bučok.⁴⁵

Nevieme, čo bolo príčinou skorého sobáša týchto dvoch ovdovelých ľudí. S najväčšou pravdepodobnosťou to bola snaha zabezpečiť hospodárstvo a jeho chod. August bol mesiacom, v ktorom sa robila žatva, zakrátko na dvere klopała jeseň a s ňou ďalšie dôležité jesenné práce ako bol zber zemiakov, pri ktorom bolo potrebných viac robotných rúk, ktoré takýmto ľuďom chýbali.

Pohľad do svidníckej matriky, ako aj matrik okolitých dedín ukazuje, že sobáše ovdovelých ľudí aj v krátkom čase po strate partnera neboli ničím výnimočným. Preto sa okolie nepozastavovalo nad sobášom Juraja Lažu ani nie dva mesiace po smrti manželky.

Lažovci po sobáši bývali vo Svidníku. Paraskieva sa tu prisťahovala za manželom.

45 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, Svidník, gr. kat., č. 1200, roky 1885 – 1924, Házassultak anyakönyve (Matrika sobášených), rok 1899, s. 362-363.

15 KERESZTELTEK									
A kereszteltnek									
Polgár név	Éve de napja a születés sok	A kereszt- elő fel- szólítás	név		Törvényes bíró	Törvénytelen bíró	Törvényes bíró	Törvénytelen bíró	Törvénytelen bíró
			neve	születés					
11.	1903	Mária							
12.	1903	Helén							
13.	1903	János							
14.	1903	Mária							
15.	1903	Mihály							
16.	1903	Anna							

Svidnícka matrika narodených. 13. septembra 1903 sa narodil Ján,
syn Juraja Lažu a Paraskievu Kaliňákovéj

Nasledujúce roky sa aspoň z hľadiska matričných zápisov javia ako produktívne roky s chvíľami šťastia, ktoré nová rodinka vo Svidníku prežívala. Isto k tomu prispelo narodenie ich detí.

Dňa 1. júna 1900, teda v prvom roku nového storočia, sa manželom narodila dcérka, ktorej dali meno Mária.⁴⁶ Meno dievčaťu dali pravdepodobne po Jurajovej predchádzajúcej manželke, ktorú si chcel aj takto pripomenúť, voči čomu jeho nová manželka Paraskieva pravdepodobne nemala námietky. Dcéрку im pokrstil Alexander Pavlovič, ktorý o pol roka neskôr – na Vianoce 25. decembra 1900, vo Svidníku zomrel vo veku 81 rokov.

V lete 1902 prežíval Juraj Lažo krušné chvíle. Vtedy manželia čakali ďalší prírastok do rodiny, ale tehotenstvo Paraskievu sa značne skomplikovalo. 26. júla 1902 porodila. Predčasne sa im narodilo dievčatko, ale mŕtve, a tak mu rodičia nedali ani meno a ani mŕtve dieťaťa nekrstili vtedy už nový svidnícky gréckokatolícky kňaz Mikuláš Zima, len pôrod zaznamenal v miestnej matrike narodených.⁴⁷ Mikuláš Zima sa stal svidníckym farárom v roku 1901 po smrti A. Pavloviča. Aj on, podobne

46 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, Svidník, gr. kat., č. 1200, roky 1885 – 1924, Kereszteltek anyakönyve (Matrika pokrstených), rok 1900, s. 50-51.

47 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, Svidník, gr. kat., č. 1200, roky 1885 – 1924, Kereszteltek anyakönyve (Matrika pokrstených), rok 1902, s. 72-73.

ako Alexander Pavlovič, prišiel do Svidníka z Prešova, kde bol v rokoch 1898 až 1900 správcom gréckokatolíckej farnosti a predtým aj kaplánom v Prešove. Svoju kňazskú dráhu začínal v roku 1891 ako kaplán v Jakubanoch. Vo Svidníku pôsobil do roku 1909,⁴⁸ keď ho vo svidníckej farnosti vystriedal Mikuláš Daňko.⁴⁹

Ďalší prírastok do rodiny zaznamenali Lažovci v roku 1903. 3. septembra 1903 sa im narodil syn Ján, 6. septembra ho pokrstil Mikuláš Zima a krstnými rodičmi boli Mikuláš Berezný a Anna Korotkiová, rod. Gulová.⁵⁰

Emigrácia do USA ako východisko z biedy aj na začiatku 20. storočia

Začiatok 20. storočia, keď sa rodina Lažovcov začala rozrastať, nebol pre severovýchodné Slovensko priaznivým obdobím. Počasie akoby sa chcelo zahrávať s tunajším obyvateľstvom, bolo nevyspytateľné, ale najmä nepriaznivé vtedy, keď to roľníci najmenej potrebovali. Alebo bolo sucho, keď zasiate obilie a vysadené zemiaky potrebovali vlahu, alebo pršalo, keď prišiel čas zberu úrody. Škody narobili aj skoré a dlhotrvajúce mrazy, ktoré poškodili nezobierané zemiaky. Slabá a navyše nekvalitná úroda sa nedala ani dobre speňažiť a ani plnohodnotne spotrebovať, a čo bolo horšie, nebolo jej dosť a ani nebola vhodná na jarnú výsadbu. Podobná situácia bola aj so senom, ktorého sa nepodarilo roľníkom nasušiť v potrebnom objeme kvôli dlhotrvajúcemu suchu. Kríza v rastlinnej výrobe sa premietala do živočíšnej, keď roľníci predávali pod cenu statok, lebo ho nemali čím krmíť. V správe podžupana Šarišskej župy Jozefa Tahyho za rok 1904 sa o situácii v župe písalo: „... O úrode kukurice a strukovín nemôže byť ani reči. Žiaľ, kvôli tomu sa ceny týchto plodín mimoriadne zvýšili, kvôli čomu v mnohých oblastiach Šarišskej stolice hrozí chudobnejším vrstvám obyvateľstva hlad.“⁵¹

Hoci vedenie Šarišskej župy urobilo kroky k zabezpečeniu aspoň časti osiva a sadby, množstvo, ktoré sa podarilo získať prostredníctvom štátneho nákupu v úrodnejších oblastiach Uhorska bolo nedostačujúce. Obyvateľstvu tak či tak hrozil hlad a podvýživa, ktorá sa v hornatom kraji pod Duklou dlhodobo usadila.

Pre chudobné roľnícke obyvateľstvo Šarišskej župy, vrátane chudobného rusínskeho obyvateľstva, sa javila ako východisko emigrácia – odchod za prácou, prípadne aj úplné vysťahovanie sa z rodných dedín do Ameriky. Emigrácia zo Svidníka a jeho okolia tu nebola cudzím pojmom, ba javila sa už ako bežná realita, na ktorú si tunajší ľudia zvykli od posledných desaťročí 19. storočia. Napriek tomu, v prvých rokoch nového storočia sa vo vysťahovalectve mnoho zmenilo.

Zásadná zmena spočívala v stanovisku uhorskej vlády k vysťahovalectvu. Kým na konci 19. storočia podporovala odchod chudobných vrstiev, a najmä slovanských,

48 Mikuláš Zima. In <http://www.grkatpo.sk/?schematizmus&show=knaz&id=670&idx=118> [Citované 11. 4. 2017].

49 Dostupné na: <http://www.grkatpo.sk/?schematizmus&show=knaz&id=1154&idx=118>

50 ŠA Prešov, fond Cirkevné matriky, Svidník, gr. kat., č. 1200, roky 1885 – 1924, Kereszteltek anyakönyve (Matrika pokrstených), rok 1903, s. 82-83.

51 Citované podľa: DERFIŇÁK, Patrik. Barón Imrich Ghillány, šarišský župan v rokoch 1904 – 1905. In *Annales Presoviensis* 14. Prešov : Inštitút histórie FF PU v Prešove, 2014, s. 88.

za prácou do cudziny, na začiatku 20. storočia začala emigráciu pomaly a neochotne obmedzovať.

Hlavným dôvodom tejto zmeny bola chýbajúca pracovná sila na miestnych uhorských veľkostatkoch. Šľachta a majitelia poľnohospodárskych latifundií apelovali na vládu, aby nepodporovala vysťahovalectvo, lebo im už chýbali robotníci, a to do takej miery, že začala byť ohrozená poľnohospodárska výroba na veľkostatkoch.

Tento stav sa stal veľmi povážlivým aj v Šarišskej župe. Vysťahovalectvo tu naberalo na takej početnosti, že miestni notári nestačili vybavovať žiadosti o vydanie pasu. To niektorí notári aj zneužívali, keď si od žiadateľov vypýtali úplatok, aby ich žiadosť vybavili prednostne. Poplatky za kolky a navyše úplatky zaťažovali záujemcov o pas, najviac však tých najchudobnejších, čo sa odrazilo v nespokojnosti a sťažnostiach na notárov, zasielaných šarišskému županovi do Prešova.⁵²

Pod takúto paľbu kritiky sa dostali viacerí notári v okolí Svidníka, čo musel riešiť až hlavný stoličný sudca Makovického okresu na základe nariadenia hlavného župana Šarišskej župy Imricha Ghilányiho. Na jar 1905 sa chystalo vycestovať do USA toľko záujemcov, že napr. notár Gejza Konka z Vyšného Orlika vybavoval žiadosti s niekoľkomesačným oneskorením, za čo bol viackrát sankcionovaný poriadkovou pokutou. Na súde notár odôvodňoval meškanie tým, že mu nestačili tlačivá so žiadosťou o vystavenie pasu, hoci ich žiadal v Prešove i v Košiciach. Podľa jeho výpovede len vo svojom notárskom obvode musel za prvé tri mesiace roku 1905 vybaviť 54 žiadostí o pas.⁵³ Podobne sa dostali do problémov aj notári Kornel Gajdár z Rovného a Ignác Krajzác z Stročina,⁵⁴ ale aj iní.

Na súdnom pojednávaní s uvedenými notármi sa týchto zastali všetci údajne poškodení žiadatelia, ktorí tvrdili, že hoci dostali pasy neskôr, ich cestu do USA to neohrozilo. Výstraha, ktorú takto dostali v podstate všetci notári Šarišskej župy, prezrádza, že vládne uhorské kruhy emigráciu Rusínov a Slovákov z Uhorska očividne podporovali a nechceli, aby sa jej do cesty stavali akékoľvek prekážky, vrátane administratívnych, a ju zbrzdžovali. Túto snahu uhorských vládnych kruhov až do úrovne župných úradov nespomaľovať emigráciu potvrdzuje aj tlak na notárov, aby nasmerovali záujemcov o vysťahovanie do domovského rakúsko-uhorského prístavu Fiume/Rijeka a nie do nemeckých alebo belgických prístavov, ktoré boli už pre obyvateľov habsburskej monarchie zahraničnými prístavmi s celým radom obmedzení a komplikácií pre tu prichodiacich cudzincov z Uhorska.

Ak aj uhorská vláda podporovala vysťahovalectvo pretože do USA odchádzala najchudobnejšia časť obyvateľstva, a spravidla aj najradikálnejšia, a navyše šlo vo veľkej miere o slovanské obyvateľstvo, ktorého počet sa emigráciou v Uhorsku

52 ŠA Prešov, fond Šarišská župa. Hlavnožupanský miestodržiteľ a hlavný župan 1861 – 1922, šk. č. 25, sign. 84, 14/1905, *Zápisnica zaznamenaná 10. apríla 1905 vo Svidníku hlavným stoličným sudcom Makovického okresu.*

53 ŠA Prešov, fond Šarišská župa. Hlavnožupanský miestodržiteľ a hlavný župan 1861 – 1922, šk. č. 25, sign. 84, 14/1905, *Zápisnica zaznamenaná 10. apríla 1905 vo Svidníku hlavným stoličným sudcom Makovického okresu.*

54 ŠA Prešov, fond Šarišská župa. Hlavnožupanský miestodržiteľ a hlavný župan 1861 – 1922, šk. č. 25, sign. 84, 14/1905, *Zápisnica zaznamenaná 10. apríla 1905 vo Svidníku hlavným stoličným sudcom Makovického okresu.*

zmenšoval, majitelia veľkostatkov bez ohľadu na národnosť už s vysťahovalectvom roľníckeho obyvateľstva na začiatku 20. storočia s takouto vládnu podporou spokojní neboli. Tridsať rokov trvajúci odchod roľníctva do Zámoria znižoval počet pracovných síl, ktoré robili počas sezónnych poľnohospodárskych prác na veľkostatkoch. Na začiatku 20. storočia už chýbali poľnohospodárski robotníci aj stredným gazdom v úrodných maďarských nížinách, kde každoročne prichádzali zo severných žúp Uhorska najmä počas jarých prác, potom počas žatvy a jesenného zberu úrody, kde robili nielen za finančnú, ale aj naturálnu odmenu.

Župan Šarišskej stolice Boldizsár Semsey (županom bol v rokoch 1905 – 1909) v liste uhorskému predsedovi vlády Alexandrovi Wekerlemu (1848 – 1921) a ministrovi vnútra grófovi Júliusovi Andrássymu (1860 – 1929) 29. júla 1907 písal o neblahých dôsledkoch vysťahovalectva na Šarišskú župu, a to hneď o širokej škále problémov, ktoré sa s tým spájali. Na jednej strane zárobky Šarišanov v USA znamenali zlepšenie ich ekonomických a sociálnych pomerov doma, čo sa prejavilo v splatení dlhov, ktoré mali najmä voči miestnym Židom – krčmárom a obchodníkom, ktorým dali do zálohu svoje role, ba neraz i celý majetok. Na druhej strane však podporili novú vlnu vysťahovalectva, a to už nielen krátkodobo za prácou a zárobkom, ale aj dlhodobo, resp. nastalo, keď sa za živiteľmi rodiny odsťahovali ich manželky s deťmi a ostali žiť už v USA. V tejto súvislosti písal župan, že zásahy vlády voči agentom, ktorí získavali miestne obyvateľstvo na prácu v USA, v Šarišskej župe, a najmä v jej severných oblastiach, kde žili Rusíni, nemá opodstatnenie, lebo tam agenti ani nemuseli chodiť. Každá rodina mala v USA niekoho, kto bol príkladom, ako si v Amerike pomohol.⁵⁵ Maďarský národohospodár Andor Lőherer v liste datovanom 19. augusta 1909 v Budapešti, písanom pravdepodobne županovi Šarišskej župy, odhadoval, že v USA žije okolo 36 000 ľudí zo Šariša, ktorí priniesli domov „približne 29 miliónov korún“.⁵⁶ Tento údaj a jemu podobné boli samy osebe dostatočnou propagáciou emigrácie do USA.

Ďalším problémom, ktorý sa týkal Šarišanov – Slovákov i Rusínov, bolo nakladanie so zarobenými peniazmi. Vyplatenie dlhov bol jeden krok, druhým, ako písal šarišský župan Boldizsár Semsey, bolo nakupovanie pozemkov – rolí a lúk, teda toho, čo si roľníci najviac cenili a v čom nachádzali existenčnú istotu. Problémom však bolo to, že kúpená pôda nemala veľkú cenu z hľadiska jej výnosnosti a že predajcovia, na začiatku 20. storočia väčšinou špekulanti, ktorí poskupovali pôdu, americkým navrátilcom ju predávali za nadhodnotenú cenu. S nákupom pôdy a rozmáhaním gazdovstva však u „Amerikanov“ vznikol ďalší problém. Mnohí z nich sa opätovne vracali do USA a na pôde, ktorú nakúpili, nemal kto robiť.

Šarišský župan predsedu vlády a ministra vnútra upozorňoval aj na problém, ktorý sa mu zdal rovnako vážny, ba možno i vážnejší, ako vyššie uvedené skupovanie roľníckej pôdy. Bolo to skupovanie pôdy a majetkov schudobnenej šarišskej

55 ŠA Prešov, fond Šarišská župa. Hlavnožupanský miestodržiteľ a hlavný župan 1861 – 1922, šk. č. 12, č. spisu 209/1907, *List župana Šarišskej župy predsedovi vlády a ministrovi vnútra v Uhorsku* z 29. júla 1907.

56 ŠA Prešov, fond Šarišská župa. Hlavnožupanský miestodržiteľ a hlavný župan 1861 – 1922, šk. č. 12, č. spisu 209/1907. *List Andora Lőherera* z 19. augusta 1909 (adresát: pravdepodobne župan Šarišskej župy).

šľachty, ktorá svoje majetky predávala pod cenu. K tomu napísal: „Z hľadiska uhorskej národnej politiky musím považovať za škodlivé, dokonca nebezpečné, keď musím povedať to, že z okolia (v Šariši – pozn. P. Š.) národnosti so slovenským jazykom jednoducho vyvolastnili tú statkársku skupinu, ktorá vedela a bola schopná slúžiť uhorskej politike a udržať a viesť národ so slovenským jazykom v maďarskom duchu.“⁵⁷ Inými slovami, v Šariši sa aj vďaka vysťahovalectvu posilňoval slovenský a rusínsky element, a to nielen tým, že už z USA sa vracali ľudia národne prebudení a hlásiaci sa k slovenskej alebo rusínskej národnosti, ale posilnením svojho ekonomického postavenia na domácej pôde posilnili aj svoje spoločenské postavenie, a tak aj lepšie odolávali maďarizácii.

Aby skupovanie majetkov Rusínmi a Slovákmi, ktorí sa vrátili z USA nenabralo veľké rozmery, župan odporúčal predstaviteľom vlády, aby takéto majetky kúpil niekto z vládnych činiteľov alebo majetná uhorská šľachta, čím by sa udržalo pôvodné sociálne rozdelenie miestneho spoločenstva – rusínski a slovenskí roľníci by zostali naďalej roľníkmi a šľachta, či poľnohospodárski árendátori by zostali naďalej spoločensky vyššou vrstvou. Na županove odporúčanie minister orby (poľnohospodárstva) Ignác Darányi „za primeranú cenu“ kúpil Zborovské panstvo s jeho ornou pôdou, pasienkami a lesmi, keďže o jeho kúpu už prejavovali záujem aj americkí navrátilci.

Župan Semsey teda stál na strane odporcov emigrácie a argumentmi, ktoré v liste uvádzal, chcel podporiť politiku obmedzovania vysťahovalectva z krajiny. Sám vládny činiteľom navrhol niektoré opatrenia, ktoré by emigráciu spomalili: V Šariši agentom väčší vplyv neprikladal, ale odporúčal, aby sa venovala pozornosť krčmárom, notárom, farárom, učiteľom a menším vidieckym obchodníkom, ktorí, podľa neho, podporujú miestne obyvateľstvo pri rozhodovaní ísť do USA. Navrhoval sprísniť podmienky na vydávanie pasov, aby maloletí (vo veku do 16 rokov) pas nedostali a nemohli vycestovať, čo by zabránilo vycestovať aj ich rodičom, aby mladí muži, ktorí nevykonali vojenskú službu, nedostali pas, aby sa nevydávali pasy slobodným, len ženatým mužom a vydatým ženám, a aj to len jednému z nich, aby bol druhý partner nútený vrátiť sa domov. Nakoniec, každý žiadateľ o pas by mal dokázať, že doma bude postarané o jeho rodinu, že tá bude mať zabezpečené živobytie.⁵⁸

Uhorská vláda i napriek takýmto urgenciám a katastrofickým scenárom vysťahovalectvo nevidela v takých čiernych farbách, no v prvom desaťročí 20. storočia sa dostávala do zložitého postavenia. Na jednej strane jej vyhovovalo vysťahovalectvo Slovákov a Rusínov, ktoré znižovalo v krajine počet slovanského obyvateľstva, na strane druhej tlak majiteľov poľnohospodárskych veľkostatkov ju nútil, aby udržala doma aj toto obyvateľstvo. Po neúčinných urgenciách na zastavenie emigrácie si aspoň navonok pomohla premysleným kompromisom.

Dôverná nóta predsedu uhorskej vlády Alexandra Wekerleho (1848 – 1921) ministrovi poľnohospodárstva Ignácovi Darányimu (1849 – 1927) zo 6. júla 1907 prezrá-

57 ŠA Prešov, fond Šarišská župa. Hlavnožupanský miestodržiteľ a hlavný župan 1861 – 1922, šk. č. 12, č. spisu 209/1907. List župana Šarišskej župy predsedovi vlády a ministrovi vnútra v Uhorsku z 29. júla 1907.

58 ŠA Prešov, fond Šarišská župa. Hlavnožupanský miestodržiteľ a hlavný župan 1861 – 1922, šk. č. 12, č. spisu 209/1907. List župana Šarišskej župy predsedovi vlády a ministrovi vnútra v Uhorsku z 29. júla 1907.

dza, ako túto dilemu chcela vláda riešiť. Úlohou, ktorú si peštianska vláda stanovila a ktorú jej malo pomôcť riešiť aj ministerstvo poľnohospodárstva bolo na jednej strane obmedziť vysťahovaleckú vlnu z krajiny limitovaným počtom vydaných pasov, na druhej strane zas získavať vysťahovalcov z USA agitáciou pre návrat domov do Uhorska. Legitímna snaha vlády udržať svojich občanov doma vo vlasti mala však jeden háčik. Prezrádza ho spomenutá prísne dôverná nóta Alexandra Wekerleho. Agitácia sa totiž mala sústrediť len na maďarských vysťahovalcov v USA, ktorí mali po návrate kompenzovať úbytok pracovných síl a súčasne posilniť maďarský živel v Uhorsku. V nóte sa okrem iného písalo: „... k návratu treba motivovať predovšetkým ľudí maďarského jazyka, dívajúc sa na to z hľadiska budovania maďarského národného štátu... Na základe informácií vieme, že vysťahovalci sú masovo vystavení panslavistickej agitácii a umelý návrat týchto elementov do Uhorska by bol aj z hľadiska vnútorného mieru uhorského štátu, ako aj z hľadiska národnej otázky nie dobrý...“⁵⁹

U slovenských a rusínskych vysťahovalcov sa po príchode do USA a prirodzenom zapojení do existujúcich krajských organizácií začalo priam intenzívne formovať ich národné povedomie. Pod vplyvom svojich krajanov si aj oni začali viac uvedomovať jeho významu pre nich samotných i pre ich národ doma. Mnohí z nich začali aktívne pracovať už v USA v rámci národných aktivít krajských spolkov a po návrate domov otvárali oči aj svojim rodákom a v podstate prebúdzali nespokojnosť s dovtedajšou národnostnou politikou vlády. Ich vzťah k národnostne netolerantnému Uhorsku začal mať kritickú podobu. Potvrďuje to viacero postojov aj Slovákov, aj Rusínov. Jeden z nich opísal v hlásení zo 7. októbra 1901 vicekonzul Rakúsko-Uhorska v USA Jacob Wien (1865 – ?) ministrom zahraničných vecí Agenorovi Goluchowskému, keď písal o rusínskom gréckokatolíckom spolku s názvom *Narodny Russky Sojuz* (Národný rusínsky zväz) a jeho novom časopise *Svoboda*, ktorý vychádzal v americkom Olyphante, kde „...sa začínajú objavovať články nepriateľské Uhorsku...“⁶⁰

Takýchto správ od rakúsko-uhorských konzulov a veľvyslanca prichádzalo do Viedne a Budapešti veľa a na ich základe v marci 1903 predseda uhorskej vlády Koloman Széll (1843 – 1915) vypracoval pre centrálnu vládu vo Viedni nótu, kde hodnotil vzťah Slovákov a Rusínov k Uhorsku a formuloval úlohy, ktoré pokladal za potrebné splniť, aby sa takto národne prebudení Slováci a Rusíni radšej domov ani nevracali. V nóte písal: „... Ich patriotické pocity nemajú veľkú cenu... v cudzine sa upevňujú vo svojej materinskej reči, upevňujú pocity Slovanstva a aj po návrate ich ďalej šíria. Prípadná hospodárska kríza môže zvýšiť návrat Slovákov a Rusínov domov. Preto treba starostlivosť o týchto rozvíjať a viesť akcie proti panslavizmu...“⁶¹

V týchto rokoch začala uhorská správa obmedzovať vystavovanie pasov, čo sa nepriaznivo dotklo aj rusínskych záujemcov o vycestovanie za prácou. No bieda ich nútila hľadať aj iné riešenia, ako opustiť domov. Takým riešením bol ilegálny odchod cez Halič do Nemecka a tam do starých známych prístavných miest.

59 HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse 1, Karton 100.

60 HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse 1, Karton 64, Akte 267a.

61 HHSTA Wien, Politisches Archiv, XXXIII, USA, Liasse 1, Karton 70, Akte 1064a.

Juraj Lažo – úradný výpis z matriky narodených (1903)

Náhrobný kameň gréckokatolíckeho kňaza Mikuláša Zimu

Pravda, skôr, ako sa podujali na takýto riskantný krok, dávali žiadosti o vystavenie pasov. Na tento účel bol potrebný údaj o narodení, teda úradný výpis z matriky. V pozostalosti Juraja Lažo sa takýto výpis nachádza. Urobil ho 2. októbra 1903 tamojší gréckokatolícky kňaz Mikuláš Zima.

Dnes ešte nevieme, za akým účelom žiadal Juraj Lažo výpis z matriky. Môžeme sa len domnievať, že šlo o žiadosť na cestu do USA, aby tam mohol pracovať a pre rodinu zarobiť potrebné financie. Ústna tradícia rodinných spomienok hovorí o pobyte Juraja Lažo v USA. Ten prvý sa podarilo zmapovať a doložiť zápisom vo formulári imigračného pracovníka na ostrove Ellis Island z roku 1896. Ten druhý sa zatiaľ nepodarilo doložiť bezprostrednými písomnými materiálmi – pasom, zápisom imigračných pracovníkov v USA, listom, prípadne iným dobovým materiálom. Nepriamo však tento pobyt v USA dokladajú niektoré udalosti z jeho rodinného života.

Pri tom zasa siahneme za zápismi vo svidníckej matrike zomrelých. V tomto prípade ide o zápis, ktorý prezrádza, že sa Jurajovi a Paraske Lažovcom po synovi Jánovi (narodenom 3. septembra 1903) narodil ešte jeden syn. Túto skutočnosť odhaľuje zápis z 24. marca 1910, ktorý urobil nový svidnícky gréckokatolícky kňaz Mikuláš Daňko (? – 1927). Ten sa stal tunajším farárom v roku 1909 a vo Svidníku pôsobil do roku 1926, odkiaľ v tom istom roku odišiel do USA, kde v rokoch 1926 – 1927 pôsobil medzi rusínskymi gréckokatolíkmi ako správca jednej z gréckokatolíckych farností.

Mikuláš Daňko v matrike uviedol, že 22. marca 1910 zomrel 10-mesačný Peter, syn Juraja Lažu z Vyšného Svidníka. Chlapčeka pochovali 24. marca 1910. Zápis o jeho narodení zatiaľ chýba, no už tento zápis z matriky zomrelých prezrádza, že sa chlapec narodil niekedy v júli 1909. To zas znamená, že jeho otec Juraj Lažo bol doma v októbri – novembri 1908.

Absencia údajov z obdobia medzi rokmi 1903, keď bol vystavený výpis o narodení Juraja Lažu z matriky narodených, a rokom 1908, naznačuje, že to mohlo byť obdobie, počas ktorého bol Juraj Lažo druhýkrát v USA, kde pracoval, zarábala a získaval aj cenné skúsenosti v stavebníctve, ktoré neskôr, po návrate z USA veľmi dobre zužitkoval. Ako nepriamy dôkaz o jeho druhom pobyte v USA slúži list župana Šarišskej župy Pavla Fábryho z 25. októbra 1919, ktorým reagoval na žiadosť generálneho vikára gréckokatolíckej Prešovskej eparchie Dr. Mikuláša Rusnáka zo septembra 1919. Generálny vikár z podnetu svidníckeho dekana Mikuláša Daňka žiadal župana, aby vyšetril správanie Juraja Lažu voči svidníckemu dekanovi, ktorého Lažo obviňoval z maďarónstva. Pavol Fábry dal zistiť skutkový stav a na základe toho potom župný úradník v mene župana generálnemu vikárovi M. Rusnákovi odpísal: *„Roľník Georg Lažio, obyvateľ svidnícky jest muž, ktorý ztrávil dlhý čas v cizozemi, kde nabyť primeraného vzdelania, ktorým sa líši od jeho spoluobyvateľov. Jest to muž otvoreného, prímeho charakteru, dobrý Slovan, ku ktorému chodia ľudé o radu v jednotlivých prípadoch...“*⁶²

Z roľníka revolucionár

V ďalších rokoch, do ktorých spadá aj prvá svetová vojna, sa viac ako 40-ročný muž postupne stával miestnou autoritou. V tom mu pomohlo niekoľko skutočností. Prvou z nich bola nepochybne jeho podnikateľská aktivita, ako oprava ciest, stavba mostov, stavba a oprava domov, vrátane relatívne väčších cirkevných stavieb, akou bola napríklad aj gréckokatolícka škola vo Vyšnom Svidníku. Tú staval pred prvou svetovou vojnou na základe objednávky gréckokatolíckeho farského úradu vo Vyšnom Svidníku, ktorý administroval gréckokatolícky dekan Mikuláš Daňko. Škola bola dokončená v roku 1914, krátko pred vypuknutím prvej svetovej vojny, no dekan Daňko Juraja Lažu nevyplatil, a vyrovnanie podlžnosti odkladal. Toto odkladanie platby sa pretiahlo až do vojnových rokov, ktoré neboli ekonomicky priaznivé ani pre mestečko, ani pre cirkev, ale ani pre jednotlivcov, vrátane Juraja Lažu. Hospodársku situáciu vo Svidníku, ako na celom území severovýchodného Slovenska,

62 Citované podľa: CORANIČ, Jaroslav. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 276-277.

kadiaľ prešiel front a kde sa odohrali bojové operácie, zhoršili vojenské operácie a zbombardovanie či vypálenie celých dedín. Počas bojových operácií prišiel Juraj Lažo, podobne ako mnohí jeho rodáci, takmer o všetko, čo nám prezrádza vyššie uvedený list župného úradníka gréckokatolíckemu generálnemu vikárovi: „...Keď došlo ku vyplacaniu podpor, válkou spôsobených škod, obdržali na odporúčanie zdejších uradu podporu len osoby maďarského smýšľania. Naši ľudia veľmi málo – bo nič – medzi nimi tiež Lažio, ačkoli prišiel vojnú o všetko...“⁶³ Juraj Lažo podporu nedostal, no dožadoval sa aspoň vyplatenia dlhu gréckokatolíckym dekanom M. Daňkom, ktorý takúto podporu od uhorskej vlády dostal. To sa však nestalo a medzi Lažom a Daňkom rástlo napätie, ktoré prerástlo do osobnej averzie oboch mužov.

Konflikt Juraja Lažu a Mikuláša Daňka v čase vojny vyvrcholil v roku 1915 po ústupe ruských vojsk z územia severného Slovenska (Uhorska), o čom písal samotný J. Lažo v brožúrke, ktorá vyšla o desať rokov neskôr. Jej názov bol *Russkomu narodu na Slovensku*, v ktorej o tom píše: „Ja sam mal totu česť, čo moj „prevelebný“ Daňko dal mene na dva misjaci zamknuti za to, čo ja vystupil protiv zavedenija katolickoho kalendarja dľa rusnakov i sniščenija kiriliki. Prevelebný tak postupovali, jak by to Boh ináč ne rozumil lem po maďarski.“⁶⁴

O čo vtedy išlo?

Aby sme vysvetlili príčinu sporu Juraja Lažu s miestnym farárom a jeho vážnosť, musíme sa vrátiť na začiatok prvej svetovej vojny, lebo i tento konflikt dvoch „malých“ ľudí v zabudnutom kúte monarchie bol dôsledkom veľkej vojny a vojnovnej hystérie, ktorá zakrátko zachvátila celú krajinu.

Po atentáte na následníka rakúsko-uhorského trónu Františka Ferdinanda d'Este (1863 – 1914) a jeho manželku Žofiu, rodenú Chotkovú (1868 – 1914) 28. júna 1914 v Sarajeve staručký cisár František Jozef I. (1830 – 1916) o mesiac neskôr – 28. júla 1914 – pod tlakom Nemecka a svojich vojnychtivých generálov a politikov vyhlásil Srbsku vojnu. V proklamácii *Mojim národom*, ktorá bola uverejnená vo všetkých jazykoch rakúsko-uhorskej monarchie, uviedol: „... som nútený prikročiť k tomu, aby sa silou zbrani urobili nevyhnutné záruky, ktoré majú zaistiť mojim štátom vo vnútri pokoj a navonok trvalý mier. V tejto vážnej chvíli som si plne vedomý celého dosahu svojho rozhodnutia a svojej zodpovednosti pre Všemohúcim. Všetko som preskúmal a zvážil. S pokojným svedomím nastupujem cestu, ktorú mi povinnosť ukladá. Spolieham sa na svoje národy, ktoré sa vo všetkých búrkach vždy v jednote a vernosti okolo môjho trónu zoskupili a pre česť, veľkosť a moc vlasti k najťažším obetiam boli vždy ochotné. Spolieham sa na statočnú, obetavým nadšením naplnenú brannú moc Rakúsko-Uhorska. A dôverujem vo Všemohúceho, že mojim zbraniam dopraje víťazstvo.“⁶⁵

63 Citované podľa: CORANIČ, Jaroslav. *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918 – 1939*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 277.

64 LAŽO, Jurko. *Russkomu narodu na Slovensku*. Brošjura. Vyšnýj Svjdnik na Slovensku : Typografija Ju. Lažo, 1925, s. 4.

65 K *Mojim národom*. In *Slovenské ľudové noviny*, roč. 5, 7. augusta 1914, č. 32, s. 1. http://digicent.snk.sk/content/journals/Slovenske_ludove_noviny/1914/17A0722409_032.pdf [Citované 7. 11. 2015].

Takýto odkaz dostalo od svojho cisára aj rusínske obyvateľstvo v oboch častiach monarchie, a to, rovnako ako všetky ostatné slovanské národy monarchie, nebolo vyhlásením vojny vôbec nadšené. Správy, ktoré prinášala tlač, ľudí skôr znepokojovali ako posmeľovali. Týkalo sa to najmä správ o mobilizácii, ktorú vyhlásilo cárske Rusko⁶⁶ a ktoré vstúpilo do vojny proti Rakúsko-Uhorsku, ale aj o Nemecku. Ak v centrách Rakúsko-Uhorska, ako bola Viedeň a Budapešť, ale aj v ďalších mestách v celej krajine stredné džentrícke vrstvy vojnu vítali ako veľké dobrodružstvo, ktoré sa musí skončiť rýchlo a víťazstvom Rakúsko-Uhorska, slovanské roľnícke obyvateľstvo jednak nemalo chuť bojovať proti slovanským Srbom a Rusom a jednak nechcelo opustiť svoje gazdovstvá práve v čase blížiacej sa žatvy. A to ešte netušili, že vojna prerastie do svetového konfliktu a neskončí sa za mesiac – dva, ako to vyhlasovala štátna propaganda.

Rusíni a prvá svetová vojna

Súčasný stav poznania nedovoľuje uviesť presné počty Rusínov, ktorí narukovali do rakúsko-uhorskej armády, keďže národnostná evidencia brancov bola robená v duchu predchádzajúcej maďarizačnej politiky, ktorá skresľovala počty nemaďarských vojakov v rakúsko-uhorskej armáde v prospech maďarskej národnosti. V priebehu vojny však mobilizácie zapojili do rakúsko-uhorskej armády z územia dnešného Slovenska okolo 400 000 mužov, čo predstavovalo asi sedminu jeho obyvateľstva.

Prvá svetová vojna v Karpatoch, zásobovacia kolóna

66 R. Rusi prekročili nemeckú hranicu na viacerých miestach. In *Slovenské ľudové noviny*, roč. 5, 7. augusta 1914, č. 32, s. 3.

Juraja Lažu sa mobilizácia v roku 1914 netýkala. Vďaka vyššiemu veku nemusel rukovať ako desiatky mladých mužov, ktorí doma zanechali rodiny a z ktorých sa už mnohí k nim viac nevrátili. No podobne ako oni, ani on nevítal vojnu proti Rusom. Lažo aj preto, že od mladosti bol rusofilom, k čomu ho pravdepodobne inšpiroval a možno i viedol svidnícky farár Alexander Pavlovič.

Akokoľvek si rusínske obyvateľstvo severovýchodného Slovenska navrávalo, že v prípade príchodu ruských vojska sa nemá čoho obávať, predsa len malo strach pred príchodom frontu, ktorý niesol so sebou ťažké boje, demolácie civilných objektov, domov i hospodárskych budov, ale aj zranenia i smrť nielen v radoch bojujúcich vojakov ruskej a rakúsko-uhorskej armády, ale aj civilného obyvateľstva. Svoje urobila aj rakúsko-uhorská propaganda, ktorá vykresľovala ruských vojakov v tom najhoršom svetle. Preto so zmiešanými pocitmi očakávali každý nový deň bojových udalostí v prvých mesiacoch Veľkej vojny.

Ruské vojská pod velením generála Alexeja A. Brusilova (1853 – 1926) po haličskej bitke v septembri 1914, v ktorej rakúsko-uhorské vojská utrpeli porážku, získali možnosť postúpiť ďalej na juh a prekročiť Karpaty. To sa aj po ťažkých bojoch stalo, keď ruské vojská prešli cez Užocký a Lupkovský priesmyk a 20. novembra 1914 obsadili dediny Ruské a Zvalu, 21. novembra Starinu a Osadné, na ďalší deň Sninu a 23. novembra Humenné.⁶⁷ Aj keď sa tu postup ruských vojsk zastavil, 28. novembra 1914 cez Duklianský priesmyk prenikol 12. zbor 8. armády na územie dnešného severovýchodného Slovenska a 30. novembra ruské jednotky vtrhli do Zborova, ktorý bol takmer celý zničený ustupujúcimi i prichádzajúcimi vojskami. Ťažké boje sa v tom istom čase odohrávali aj v priestore Medzilaboriec. 1. decembra ruské vojská vstúpili do Bardejova. 3. decembra 1914 malo pravé krídlo 8. ruskej armády na severovýchodnom Slovensku obsadených už 125 obcí.⁶⁸ Protiútok rakúsko-uhorskej armády pod velením generála Svetozara Borojeviča (1856 – 1920) v decembri vytlačil ruské vojská za Karpaty, na niekoľko týždňov zastabilizoval frontovú líniu, ale v januári 1915 nová ofenzíva rakúsko-uhorských vojsk stroskotala a ruské vojská sa nanovo začali prebýjať karpatskými priesmykmi do Uhorska. Ruská armáda dostala 20. januára 1915 rozkaz generála Nikolaja Ivanova (1851 – 1919), aby vojská zaujali líniu Dunajec, Nowy Sącz, Prešov, Košice, Slovenské Nové Mesto, Čop, Chust, Marmarošskú Sihov až po rumunskú hranicu.⁶⁹ Aj keď sa Rusom nepodarilo obsadiť uvedenú líniu, ktorá im mala pripraviť cestu na Budapešť a Viedeň, dostali sa po tvrdých bojoch opäť na územie severovýchodného Slovenska i Uhorskej Rusi, a to až po Marmarošskú Sihov. Tu ruská rozviedka pátrala po sudcovi, pomaďarčenom Rusínovi, Andorovi Iljaševičovi, ktorý na začiatku roku 1914 odsúdil 94 pravosláv-

67 KOVÁČ, Dušan. Boje v Karpatoch (1914 – 1915) v širších súvislostiach. In *Prvá svetová vojna – boje v Karpatoch*. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie Humenné, 6. decembra 2007. Zost. Vasil Fedič a Svätopluk Husťák. Humenné : REDOS, 2007, s. 10.

68 SLEPCOV, Igor A. Boje ruskej armády v Karpatoch v rokoch 1914 – 1915. In *Historica Carpatica* 13, 1982. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo pre Východoslovenské múzeum, 1982, s. 106.

69 SLEPCOV, Igor A. Boje ruskej armády v Karpatoch v rokoch 1914 – 1915. In *Historica Carpatica* 13, 1982. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo pre Východoslovenské múzeum, 1982, s. 111.

nych Rusínov v zinscenovanom procese, lebo boli obvinení z vlastizrady a zo snahy pripojiť niektoré uhorské župy (Berežskú, Ugočskú a Marmarošskú) k Rusku.⁷⁰

Rakúsko-uhorská armáda sa na jar 1915 dostala do ťažkej situácie, morálka jej vojakov upadala, slovanskí vojaci sa vzdávali Rusom do zajatia, a 3. apríla 1915 prešiel na stranu ruskej armády takmer celý 28. pluk, ktorý bol nasadený do bojovej línie južne od Regetovky a Stebníckej Huty, v okolí Zborova.⁷¹

V zlej situácii však bola aj ruská armáda, ktorá nemala dostatok zbraní a munície, ktorej viazlo zásobovanie i dopĺňanie decimovaných jednotiek novými posilami. Ruské velenie sa preto začalo výzvami obracať na slovanské obyvateľstvo Rakúsko-Uhorska. Najvyšší veliteľ veľkoknieža Nikolaj Nikolajevič Romanov (1856 – 1929) vydával manifesty vyzývajúce toto obyvateľstvo na odpor voči Rakúsko-Uhorsku, armáde vydával rozkazy o priateľskom vzťahu k slovanskému obyvateľstvu obsadených území. Veliteľ juhozápadného frontu generál Ivanov vojakom prikázal osobitnú opatrnosť pri rekviráciách, úctu k miestnym tradíciám i pomoc hladujúcemu obyvateľstvu múkou a chlebom.⁷²

Medzitým však rakúsko-uhorská armáda s pomocou nemeckej posilňovala svoje pozície v Karpatoch a pripravovala sa na odvetný úder s cieľom vytlačiť ruskú armádu z oblasti Karpát. 12. mája 1915 nemecké a rakúsko-uhorské vojská zasadili silný úder 10. zboru 3. ruskej armády. Ruské vojská, ktoré boli vystavené veľkému tlaku, začali ustupovať. Nepriateľské armády ich vytlačili nielen z územia monarchie, ale hlboko aj zo západných častí území, ktoré patrili cárskemu Rusku.

Vzťah Rusínov k ruskej armáde

V tomto zložitom období sa do popredia pozornosti rakúsko-uhorskej armády, žandárstva i úradov dostal vzťah rusínskeho obyvateľstva k Rusku a k ruskej armáde. Ten mal dve podoby, ktoré všetky uvedené zložky štátneho mechanizmu veľmi dobre videli.

Rusínske obyvateľstvo sa totiž po počiatkových obavách z ruských vojakov, ktorých rakúsko-uhorská propaganda vykresľovala v najhoršom svetle, čoraz viac zbližovalo s myšlienkou pomoci ruskému vojsku, resp. aspoň ústretovosti voči ruským vojakom, a to nie zo strachu pred nimi, ale na základe slovanskej vzájomnosti, ktorá i napriek vojnovému besneniu a v podstate nepriateľskému postaveniu v prebiehajúcej vojne, vznikla medzi rusínskym obyvateľstvom a ruskými vojakmi. Rusíni dokonca zistili, že ich – gréckokatolícke náboženstvo a ruské pravoslávie sú si celkom blízke a pravoslávie navyše aj ekonomicky pre nich prijateľnejšie. Juraj Lažo neskôr o tom napísal: „Keď bola vojna, tak boli u nás Moskale. Maďari nám povedali, že sú to strašní ľudia, ktorí režu ľudí, že neveria v Boha a také podobné hlúposti. Prišli do nás

70 POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005, s. 269.

71 SLEPCOV, Igor A. Boje ruskej armády v Karpatoch v rokoch 1914 – 1915. In *Historica Carpatica* 13, 1982. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo pre Východoslovenské múzeum, 1982, s. 119.

72 SLEPCOV, Igor A. Boje ruskej armády v Karpatoch v rokoch 1914 – 1915. In *Historica Carpatica* 13, 1982. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo pre Východoslovenské múzeum, 1982, s. 120-121.

títo Moskali a nikoho nezjedli a nezarezali a ich kňazi slúžili v kostoloch tak, ako aj naši, ba aj krajšie, lebo oni zachovali ruský obrad čistým, bez rôznych rímskych domiešok. Ľudia sa presvedčili, že všetky rozprávania Maďarov boli klamstvom, že Moskali sú takým istým ruským národom, ako sme aj my, len tvrdšie hovoria, ale tomu sa nemáme prečo diviť, lebo Rus je najopäčšia krajina, tiahne sa od Tatier a Tisy až po Tichý oceán. My to vidíme na sebe, že keď prejdeme do druhej dediny, už badáme rozdiel v reči: a medzi nami v Košickej župe a tými čo sú napr. v Marmarošskej je už dosť veľký rozdiel, a tak sa nedivíme, že medzi nami na samom západnom kraji Rusi a tými, ktorí žijú na samom východe je rozdiel. My sme sa ale s nimi dorozumeli a po týždni, keď u nás boli a ucho privyklo, tak sme všetko rozumeli – my ich a oni nás. Maďari by mohli byť medzi ruskými ľuďmi nie týždeň, ale rok a tí, ktorí ich jazyk prvýkrát počuli by im ťažko porozumeli. To je dôkaz, že my Karpatorusi a i tzv. Moskali, alebo Veľkorusi tvoríme jeden ruský národ. To isté sa ukázalo aj s vierou. My všetci sme prijali vieru z Grécka. Ruské knieža Vladimír bol pokrstený s celým ruským národom na pravoslávnu vieru. Tie ruské krajiny, ktoré mali svoje ruské kniežatá, ktoré neboli podmanené inými národmi, tie majú pravoslávny obrad čistý.“⁷³

Rusínske obyvateľstvo očakávalo, že sa naplnia sľuby ruského velenia, ktoré sa vo forme rôznych manifestov dostávali k Rusínom, že Rusko po víťazstve nad Rakúsko-Uhorskom zabezpečí Slovanom, teda aj Rusínom, spravodlivosť a právo na slobodný národný rozvoj. Aj medzi uhorskými Rusínmi panovala viera vo vysloboditeľské poslanie cárskeho Ruska. Prijemne ich prekvapil vzťah radových vojakov, ktorí na základe rozkazov svojho velenia sa voči obyvateľstvu správali korektne. Ivan Žak z Vápeníka napísal v kronike o ruských vojakoch: „...Keď prišlo ruské vojsko k nám, veľmi nás ľutovalo. Vojaci žili s našimi a bratsky nám pomáhali. Rozdávali chlieb, cukor, čaj a ako len mohli, tak nás podporovali. Bola to pre nás veľká radosť, lebo dosiaľ sme boli zotročení cudzím panstvom, nemali sme žiadne práva, boli sme utlačovaní najviac od maďarských pánov...“⁷⁴

Rusíni, pravda, zistili, že Rusi – Moskali, ako ich nazývali, sú predsa len inými Rusmi, ako oni, že ich jazyk, ktorý bol im síce blízkym, bol iným, čo v neskoršom období prispelo k ich vyhranenejšiemu formovaniu národného vedomia, keď ruská alternatíva národnej orientácie prestávala byť rovnocennou s rusínskou a ukrajinskou. Na prelome rokov 1914 a 1915, keď boli ruské vojská na území obývanom Rusínmi, sa toto obyvateľstvo zväčša obracalo na ruských vojakov so značnými sympatiami. Mnohí Rusíni neskôr z obavy pred pomstou uhorských úradov odišli s ruskou armádou zo svojich domovov.

Ich obavy sa hneď aj potvrdili. Uhorské policajné orgány po vytlačení ruskej armády z územia Uhorského kráľovstva začali tvrdo prenasledovať rusínske obyvateľstvo, viniac ho z vlastizrady. Košický súd odsúdil 800 rusínskych sedliakov z Berežskej župy, zo župy Ung a zo Šarišskej župy na dlhoročné väzenie za spoluprácu s ruským vojskom. 160 sedliakov z marmarošských dedín bolo bez súdu uväznených v Chuste. Vo Veľkom Bočkove, v Rachove a Jasini boli hneď po odchode

73 LAŽO, Jurko. *Russkomu narodu na Slovensku*. Brošjura. Vyšnyij Svydnik na Slovensku : Typografija Ju. Lažo, 1925, s. 30.

74 Citované podľa: SLEPCOV, Igor A. Boje ruskej armády v Karpatoch v rokoch 1914 – 1915. In *Historica Carpatica* 13, 1982. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo pre Východoslovenské múzeum, 1982, s. 121.

ruských jednotiek popravení niekoľkí sedliaci.⁷⁵ Terorizovanie rusínskeho obyvateľstva pokračovalo zo strany uhorských vojakov i žandárstva aj neskôr.

Rovnako tvrdé zásahy voči Rusínom boli aj v rakúskej časti monarchie a postihli najmä Lemkov. Už v septembri 1914 začalo masové zatýkanie. Vodcovská osobnosť pravoslávneho hnutia na Lemkovščíne kňaz Maxim Sandovič bol 6. septembra 1914 zastrelený na nádvorí väznice v Gorliciach. Zatknutých Rusínov odvážali transportmi do väzenia v Terezíne v Čechách. Prvý takýto transport odišiel 8. augusta 1914. Po odchode ruskej armády prebehla druhá vlna zatýkania. Obvinených a zatknutých Rusínov odvážali do tábora Thalerhof pri Grazi, kde ich bolo postupne internovaných 1915 zo 151 lemkovských obcí. Väzení Rusíni tu boli vystavení hladu, zime, tvrdému zaobchádzaniu, ktoré mnohí z nich neprežili.

Druhou podobou vzťahu Rusínov k ruskej armáde bolo odmietanie jej prítomnosti a jej úsilia o porážku Rakúsko-Uhorska. V tejto skupine bolo predovšetkým rusínske gréckokatolícke duchovenstvo, ale aj úradníci rusínskej národnosti, slúžiaci na rôznych úradníckych pozíciách a časť rusínskej inteligencie, ktorá nejakým spôsobom participovala na výhodách ponúkaným starým režimom. Tých sa perzekúcie rakúsko-uhorských mocenských zložiek netýkali, hoci mnohí boli už len kvôli svojmu pôvodu vystavení podozrievaniu a nedôvere, a tak aj istému zneisteniu a existenčným obavám.

Perzekúcie rusínskeho obyvateľstva po ústupe ruských vojsk začali nadobúdať neznesiteľnú podobu, čo prebudilo niektorých gréckokatolíckych kňazov ku krokom, ktoré perzekúcie mali zastaviť alebo aspoň zmierniť. Preto zorganizovali ľudové zhromaždenie v Nižnom Vereckom v Svaľavskom okrese. Na ňom bola sformulovaná petícia obracajúca sa na uhorskú vládu s požiadavkou, aby bolo zrušené pomenovanie „russkij“ – „Rus“ a nahradené bolo menom „Maďar“, alebo „katolíck východného obradu“. Bola to zdanlivo absurdná požiadavka, no jej zmysel spočíval v odvrátení zbytočného podozrievania Rusínov z vlastizrady už len z toho dôvodu, že ich pomenovanie znelo v maďarčine „Orosz“ – „Rus“. Aj keď pomenovanie rusínskeho obyvateľstva ostalo v Uhorsku i naďalej rovnaké, takéto iniciatívy len prispievali k iným krokom uhorskej vlády voči Rusínom, ktoré ich mali postupne zbavovať ich národnej identity.

Jedným z takýchto krokov bola žiadosť ministra školstva a cirkvi Bélu Jankovicha (1865 – 1939), ktorý sa obrátil na predstaviteľov Mukačevskej, Prešovskej a Hajdudoržskej diecézy s požiadavkou na zavedenie gregoriánskeho kalendára, odstránenie cyriliky a výhradné používanie latinky s maďarskou transkripciou. Cirkevný historik Vojtech Boháč k tomu uvádza, že biskupi všetkých troch gréckokatolíckych eparchií v Uhorsku dostávali od gréckokatolíckych veriacich podnety „na zjednotenie slávení podľa gregoriánskeho kalendára“ lebo juliánsky kalendár sa „na začiatku 20. storočia stal pre katolíkov byzantského obradu nepraktickým, ba dokonca záťažou“. Záťažou preto, že občiansky život sa riadil zreformovaným – teda gregoriánskym kalendárom.⁷⁶ Bol to fakt, ale gréckokatolícki veriaci, a najmä tí z rusínskeho prostredia, to ako

75 POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005, s. 270.

76 BOHÁČ, Vojtech. Pokus biskupa Dr. Štefana Nováka o uvedenie gregoriánskeho kalendára v Prešovskej eparchii. In *Theologos. Theological revue*, roč. 19, 1/2017. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove – Gréckokatolícka teologická fakulta, 2017, s. 62.

problém nevnímali, vnímali to skôr ako znak ich gréckokatolíckej a rusínskej národnej identity a s takýmto návrhom neboli vôbec nadšení. Na zmenu juliánskeho kalendára sa teda pripravovala len cirkevná hierarchia a je viac ako zrejmé, že podnety pre ňu vychádzali hlavne z peštianskeho vládneho prostredia. Generálny vikár Mikuláš Russnák vypracoval v maďarčine zdôvodnenie takéhoto prechodu v rukopisnej práci *Zjednotenie kalendára alebo prenesenie Juliánskeho kalendára z jeho základov na základy Gregoriánskeho kalendára*.⁷⁷

Ústredná komisia byzantských katolíckych biskupstiev v Budapešti, ktorá vznikla v roku 1915 na svojom zasadnutí 27. mája 1915 pod predsedníctvom rímskokatolíckeho prímasa Uhorska Jána Černocho (Csernoch) schválila, okrem iného, plán prechodu k latinke a gregoriánskemu kalendáru,⁷⁸ kontrolou poverila Karla Klebelsberga, tajomníka ministerstva kultu a výučby, a prešovského biskupa Štefana Nováka (1879 – 1932). Biskup Novák videl v odstránení cyriliky aj prekážku pre prípadný budúci odchod rusínskych gréckokatolíkov k pravoslávii. Predsedovi vlády Ištvánovi Tiszovi v liste k tomu napísal, že „... by sa zabránilo aj možnému odpadnutiu ľudu od únie s Rímom, má to tiež za cieľ povzniesť maďarské vlastenectvo aj z hľadiska nábožensko-morálneho...“⁷⁹

Štefan Novák, aby urýchlil proces prechodu k latinke nariadil v školách svojej eparchie vyučovanie rusínskeho jazyka podľa maďarskej písomnej fonetiky, čo si žiadalo napísať a vydať nové učebnice. Cyrilika sa mala stratiť zo života Rusínov, aby sa v budúcnosti zabránilo ľahšie širitelnej, a teda i zrozumiteľnej ruskej propagande, ktorá by odcudzila rusínske obyvateľstvo uhorskej vlasti.⁸⁰ Tento plán však

Biskup Štefan Novák

77 BOHÁČ, Vojtech. Pokus biskupa Dr. Štefana Nováka o uvedenie gregoriánskeho kalendára v Prešovskej eparchii. In *Theologos. Theological revue*, roč. 19, 1/2017, Prešov : Prešovská univerzita v Prešove – Gréckokatolícka teologická fakulta, 2017, s. 62.

78 ŠTURÁK, Peter. Štefan Novák na prešovskom biskupskom stolci v čase prvej svetovej vojny. In *Prvá svetová vojna v Karpatoch*. Ed. Peter Kónya. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 112.

79 Citované podľa: CORANIČ, Jaroslav. *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. České Budějovice : Sdružení sv. Jana Nepomuckého při Biskupství českobudějovickém, 2014, s. 184.

80 ŠTURÁK, Peter. Štefan Novák na prešovskom biskupskom stolci v čase prvej svetovej vojny. In *Prvá svetová vojna v Karpatoch*. Ed. Peter Kónya. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 113.

narazil na nečakaný odpor časti nižšieho kléru a veriacich a „prežil“ aj pád monarchie v roku 1918. Vzдорovali mu takmer všetky gréckokatolícke farnosti, podporili ho len tie, ktoré sa nachádzali v maďarskom prostredí, v slovenskom a rusínskom to bola Miková, Fulianka, Belža, Vernár, Humenné a Košice.⁸¹ Preto mukačevský biskup Antonij Papp (1867 – 1945) odsunul zmeny až na roky 1916/1917.⁸²

Biskup Prešovskej eparchie Štefan Novák bol však oveľa iniciatívnejší v presadzovaní latinky. Inicioval vydávanie nového týždenníka *Nase otecsestvo* (1916 – 1919), ktorý už nebol písaný cyrilikou. Jeho hlavnou úlohou bolo propagovať latinku a oddanosť gréckokatolíckej cirkvi veľkému Uhorsku. Príklad Nováka nakoniec nasledoval taktiež mukačevský biskup Antonij Papp. Zakázaný bol aj v tej dobe jediný vychádzajúci rusínsky časopis *Nauka*.

Vráťme sa však k Jurajovi Lažovi. V tomto ťažkom období, keď boli Rusíni podozrievaní z vlastizradnej činnosti a väznení v neľudských podmienkach, svídnický farár Mikuláš Daňko obvinil Juraja Lažu z poburovania, lebo tento sa vyslovil proti zmene juliánskeho kalendára za „katolícky“ – teda gregoriánsky kalendár. Dekan Daňko tak konal v duchu „vlasteneckej“ povinnosti, ktorú na gréckokatolíckych farároch ocenil aj uhorský ministerský predseda István Tisza, keď po inšpekčnej návšteve niekoľkých žúp horného Uhorska v jeseni 1914, teda aj Šarišskej, napísal biskupovi Štefanovi Novákovi list a v ňom uviedol, že sa sám presvedčil, „... že celé gréckokatolícke duchovenstvo v krajoch dotknutých ruskou inváziou bez výnimky preukázalo dokonalý vlastenecký postoj...“ a ďalej konštatoval, že „... vlastenectvo tohto kňazského zboru neotrasiteľne vystálo skúšobný kameň nedávnej krízy...“⁸³

Katolícky svet akceptoval rozhodnutie pápeža Gregora XIII. z roku 1582 o zmene kalendára, no cirkvi východného obradu zotrvali pri juliánskom. Juliánsky kalendár si uchovala aj gréckokatolícka cirkev a pridržovala sa ho až do 20. storočia. Svojim spôsobom bol jej identifikačným znakom, ktorý ju oddeľoval od rímskokatolíckej cirkvi a z hľadiska gréckokatolíckych Rusínov bol aj spojením s ich historickými tradíciami, ktoré ich v podvedomí spájali s ich pôvodným pravoslávny náboženstvom.

Počas prvej svetovej vojny bol juliánsky kalendár nielen symbolom starých tradícií rusínskeho sveta, ale stal sa aj symbolom prepojenia Rusínov so slovanskými Rusmi. Túto druhú spätosť však vyrobili uhorskí úradníci, brachiálna moc, ba aj armáda, obávajúci sa skutočnej rusofilskej orientácie Rusínov a s tým spojeného nestabilného priestoru v rakúsko-uhorsko-ruskom vojnovom konflikte na území severovýchodného Slovenska a neskoršej Podkarpatskej Rusi. Cyrilika, ktorá bola používaná v gréckokatolíckej bohoslužobnej spisbe, mala byť nahradená latinkou, čo gréckokatolícki Rusíni vnímali ako ďalší zásah do ich národnej a cirkevnej identity. Zdá sa, že v tomto prípade už prevažovala obava zo straty národnej identity. To

81 BOHÁČ, Vojtech. Pokus biskupa Dr. Štefana Nováka o uvedenie gregoriánskeho kalendára v Prešovskej eparchii. In *Theologos. Theological revue*, roč. 19, 1/2017, Prešov : Prešovská univerzita v Prešove – Gréckokatolícka teologická fakulta, 2017, s. 67-68.

82 POP, Ivan. *Dějiny Podkarpatské Rusi v datech*. Praha : Libri, 2005, s. 271.

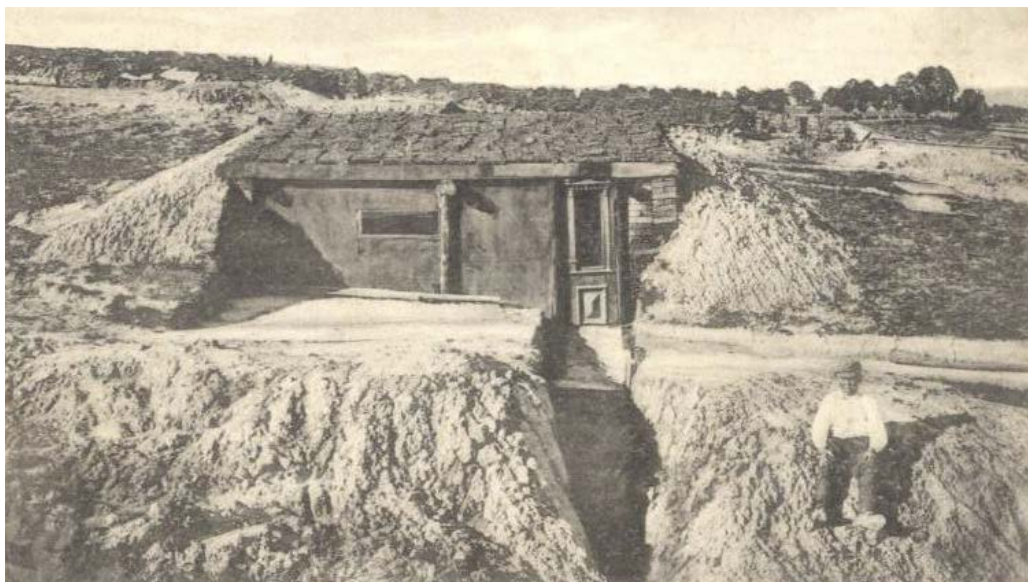
83 ŠTURÁK, Peter. Štefan Novák na prešovskom biskupskom stolci v čase prvej svetovej vojny. In *Prvá svetová vojna v Karpatoch*. Ed. Peter Kónya. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 115.

nebolo ľahostajné Rusínom, ktorí už prešli etnoidentifikačným procesom a národnosť pre nich už nebola len akýmsi nič nehovoriacim a neznamenajúcim pojmom. Popri rusínskych vzdelancoch to bolo vidieť najmä na tých, ktorí žili istý čas v USA, tu sa, takpovediac, národne obrodili a domov sa vrátili so silným národným povedomím a skúsenosťou, že je vo svete celkom prirodzené, keď sa každý človek hlási k svojej národnosti a nie je preto podceňovaný a dokonca prenasledovaný. To bol prípad Juraja Lažu, ktorý sa nebál vystúpiť proti navrhovaným zmenám zasahujúcim podstatné hodnoty rusínskeho sveta nachádzajúceho sa v Uhorsku.

Lažov protest mal však aj inú – sociálnu rovinu. Vojnou zničený Svidník a okolité dediny sa stali miestom, kde miestne obyvateľstvo ledva prežívalo. Nebolo čo ješ, problémy boli s bývaním a v takejto katastrofálnej situácii miestny gréckokatolícky farár Daňko, ale aj iní, žiadali od svojich veriacich plnenie ich povinností – teda koblinu a rokovinu – odovzdávanie kňazovi predpísanej časti úrody a odrobenie stanoveného počtu dní na farskom, resp. nahradenie tejto povinnosti finančnou čiastkou – a to za koblinu 5,50 korún a rokovinu 6 korún: „V r. 1914 – 1918 v Šarišskej a severnej časti Zemplínskej župy bolo mnoho dedín vypálených. Obyvatelia museli utekať a zachránili zo svojho gazdovstva len to, čo vzali so sebou. Po odchode ruského vojska vrátili sa domov, ale tu našli len spálenisko. Hladovali, biedili, zo života mali peklo.“⁸⁴ Juraj Lažo neskôr o biede rusínskych sedliakov a vzťahu niektorých gréckokatolíckych farárov k nim rozhorčene napísal: „Naši prevelební mysleli len na to, ako „mamonu“ vkladať do banky, o národ sa starali len vtedy, keď bolo potrebné od neho dostať koblinu a rokovinu... Ale na to, ako národ vzdelávať, o tom nerozmýšľal. Darom Kristus povedal Miluj bližného svojho ako seba samého. To platí len pre roľníkov, ale nie pre prevelebných. Pre nich platí ber od roľníka všetko, čo len môžeš zobrať. Preto niektorí prevelební v Svidníckom okrese brali od roľníka periny, hydinu, sliepky, vajcia, slovom všetko, čo sa im dostalo pod ruky. To, čo im roľník nechcel dať, to si zobrali za asistencie notára, žandárov i cigánov, ktorí vyhánali statok z maštale. Ludia prichádzali za mnou s plačom, že čo majú robiť, keď im popí zoberú aj posledný kúsok chleba. Prevelebným sa žije lepšie ako úradníkom, ktorí ukončili vyššie školy, alebo aj univerzitným profesorom, ktorý sa musí celý život vzdelávať a profesorom je až keď je starší 40 – 50-ročný... Pozrime sa na prevelebného. Skončil seminár, oženil sa a už má faru, má byť ako palotu a to darom, má najlepšiu zem v dedine, jeden krok neurobí bez daru, lebo má dôchodok aj zo živého, aj z mŕtveho a okrem toho má aj penziu. V seminári učil sa zadarmo, krmili ho zadarmo a keď ho vysvätili za kňaza, tak väčšina z nich ani len knižku do ruky nevezme. Ak spočítame všetko, tak len v cirkvi mu vyjde viac ako profesorovi. Nemá teda dosť? Treba mu ešte koblinu a rokovinu? Na živobytie má dosť, na maďarské časopisy, na bále, na kúpele mu tiež vystačí, tak prečo ešte zdiera biedneho roľníka? Veď ten mu i tak ešte platí i za krst, i za sobáš, i za spoveď i za vyvod, i za pohreb i za každú jeho modlitbu...“⁸⁵ Juraja Lažu urážalo aj to, že sa kňazi starali len o vlastné potreby a k rusínskemu gréckokatolíckemu obyvateľstvu sa nehlásili, čo dávali najavo aj tým, že sa z tejto chudobnej spoločnosti vyčleňovali aj navonok používaním maďarčiny, a to nielen na verejnosti, ale aj doma v rodine: „Už pomaly zabúdali hovoriť po rusky, hanbili sa

84 LAŽO, Jurko. *Russkomu narodu na Slovensku*. Brošjura. Vyšnyij Svydnik na Slovensku : Typografija Ju. Lažo, 1925, s. 5.

85 LAŽO, Jurko. *Russkomu narodu na Slovensku*. Brošjura. Vyšnyij Svydnik na Slovensku : Typografija Ju. Lažo, 1925, s. 4, 29.

Zborov. Zemľanky, v ktorých žili Zborovčania po prechode forntu v prvej svetovej vojne

za ruský jazyk, hoci dnes každý vie, že po rusky hovorí najviac ľudí na svete – viac ako 140 miliónov. Oni doma s deťmi hovorili len po maďarsky. Keď prišiel niekto za prevelebným, rozprával s ním po rusky, ale keď sa obrátil na manželku, tak už po maďarsky. Učiteľia by boli bývali lepší, ale mohli robiť len to, čo im nariadil prevelebný, lebo boli od neho závislými. Inú inteligenciu sme nemali.“⁸⁶

Udanie farárom Daňkom, zatknutie Lažu a jeho pobyt vo väzení (nepoznáme miesto jeho väznenia – počas prvej svetovej vojny boli skutoční či domnelí previnilci najčastejšie väznení v Miskolci, Ostrihome a Budapešti), mohli skončiť aj jeho odvečením do koncentračného tábora v rakúskom Thalerhofe neďaleko Grazu, kde boli v krutých podmienkach väznení Rusíni z Haliče (odhaduje sa, že ich bolo viac ako tritisíc a viac ako tisíc ich neprežilo). Uhorské ministerstvo vnútra malo vypracovaný mnohopočetný zoznam osôb, ktoré pokladalo za nebezpečné pre Uhorsko už z roku 1913. Ten priebežne dopĺňalo počas vojny, aby v prípade potreby mohlo takýchto ľudí zatknúť a izolovať. Po vypuknutí prvej svetovej vojny tí „štátu nebezpeční“ muži, ktorí boli odvedení do armády, boli zaeľovaní k oddielom nasadzovaným v prvej línii, kde sa očakávali najväčšie straty. Župné úrady mali takéto osoby sledovať a priebežne o nich dopĺňať informácie. Hrozilo, že sa do tohto zoznamu dostane aj Juraj Lažo. To, či v takomto zozname aj evidovaný bol, nevieme. Vavro Šrobár, ktorý v knihe *Osvobodené Slovensko* uverejnil súpis uhorského kráľovského ministerstva vnútra s menami štátu nebezpečných Slovákov, nesledoval osoby inej národnosti. Pri Šarišskej župe uviedol len dve mená – Slovákov Antala Micháleka a Ján Straku, oboch z Prešova.⁸⁷

86 LAŽO, Jurko. *Russkomu narodu na Slovensku*. Brošjura. Vyšnyj Svydnik na Slovensku : Typografija Ju. Lažo, 1925, s. 4.

87 ŠROBÁR, Vavro. *Osvobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920*. Praha : Čin, 1928, s. 178.

Juraj Lažo sa však z väzenia vrátil, no pocit hnevu a nedôvery voči svidníckemu gréckokatolíckemu dekanovi Daňkovi zostal a zostala otrásená aj jeho dôvera v gréckokatolícku hierarchiu, ba možno i celú cirkev, ktorá podliehala maďarizačnému tlaku a nedokázala sa zastať svojich veriacich a toho, čo pre gréckokatolíckych Rusínov bolo symbolom ich viery.

Vyšný Svidník, ako aj ostatné dediny severovýchodného Slovenska, sa počas prvej svetovej vojny nespamätal z následkov, ktoré tu zanechali ruská i rakúsko-uhorská armáda v rokoch 1914 a 1915. Spísané škody, ktoré zanechali boje oboch armád len v Šarišskej župe, predstavovali sumu 19 059 925 korún. Za touto sumou sa skrývali zničené domy, hospodárske budovy, zničené polia a lesy. Stročinský farár Miron Petrašovič písal o tom článku do dvojtyždenníka *Eperjes*. V jednom z nich uviedol: „... *Veľké plochy lesa boli zničené, ostali z nich iba kýpte stromov. Vtákov, hoci je jar, nepočuť... Zhorené kríže na cintoríne a rumoviská budov naznačujú miesta, kde ešte nedávno boli dediny a kde prebiehali boje.*“⁸⁸ Slovenský historik Patrik Derfiňák uvádza reakciu dr. Alberta Berzeviczyho, šarišského rodáka a v tom čase predsedu Uhorskej akadémie vied, ktorý sa v roku 1915 osobne vybral navštíviť rodný kraj a oboznámiť sa so situáciou v ňom. Albert Berzeviczy písal: „...*Od Giraltoviec počnúc, hrozný pohľad poskytujú inak pôvabné šarišské polia, malebné údolia a zalesnené vrchy... Kvôli vojne ostala ležať lodom väčšina oráčin a ešte i tá osiata je viac menej zničená. Všade nám udrú do očí krátery v tvare lievika, ktoré do zeme vyryli granáty... pod Duklianskym priesmykom sa dvadsať dedín úplne stratilo z povrchu zeme, na ich mieste nevidíme nič iné iba zuhoľnatené zvyšky ovocných stromov a rozhádzané spálené ruiny.*“⁸⁹ Viktor Dvortsák vo svojej knižočke *Sáros földje 1914 – 1915* uvádzal 19 obcí úplne zničených a 57 čiastočne spustošených.⁹⁰ Medzi nimi bol aj Svidník. Zdevastované domy i celé gazdovstvá potrebovali výraznú štátnu pomoc. V roku 1915 uhorská vláda vyčlenila pre Svidník a okolie prostriedky na obnovu zničených domov, ale bola to nesystémová pomoc, ktorá obyvateľom Svidníka síce momentálne trochu pomohla, ale neriešila všetky ich akútne potreby. Ľudia začali stavať domy z nepálených tehál, strechy domov pokrývali lepenkou, podlaha v domoch bola z udupanej hliny. V krátkom čase strechy začali pretekať, v zime bolo chladno a ukazovalo sa, že tzv. „*akciove chyže*“ nemali dlhé trvanie.⁹¹

Aby sa situácia obyvateľov severného Šariša zlepšila, boli organizované rôzne celoštátne zbierky na pomoc, no tie neboli také veľké, aby zásadnejšie pomohli ľuďom z vypálených a zbombardovaných dedín.

V snahe uľahčiť existenciu Svidníčanov, a vôbec Šarišanov, sa v roku 1915 – 1916 angažoval aj svidnícky rodák Viktor Dvortsák (1878 – 1943), prešovský župný ar-

88 DERFIŇÁK, Patrik. Výstavy, zbierky, koncerty. Aktivity obyvateľov Šariša v prospech vojakov, vdov a sirôt počas prvej svetovej vojny. In *Prvá svetová vojna v Karpatoch*. Ed. Peter Kónya. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 141.

89 DERFIŇÁK, Patrik. Výstavy, zbierky, koncerty. Aktivity obyvateľov Šariša v prospech vojakov, vdov a sirôt počas prvej svetovej vojny. In *Prvá svetová vojna v Karpatoch*. Ed. Peter Kónya. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 142.

90 DVORTSÁK, Győző. *Sáros földje 1914 – 1915*. Eperjes 1915, s. 25.

91 LAŽO, Jurko. *Russkomu narodu na Slovensku*. Brošjura. Vyšnýj Svidník na Slovensku : Typografija Ju. Lažo, 1925, s. 17.

chivár a neskôr redaktor i vydavateľ po šarišsky písaných novín *Naša zastava* a po maďarsky písaných novín *Eperjesi Lapok*.

Viktor Dvortsák bol kontroverznou postavou. Bol slovenského pôvodu, rímskokatolíckeho vierovyznania, pochádzal z Vyšného Svidníka, sám sa vnímal ako uhorský vlastenec a svojou činnosťou už pred prvou svetovou vojnou, ale aj počas nej a po jej skončení toto uhorské vlastenectvo výrazne dokazoval. To, či sa Juraj Lažo osobne poznal s Viktorom Dvortsákom (1878 – 1943) nevieme. Vekový rozdiel medzi nimi bol jedenásť rokov. Lažu zrejeme ani pred prvou svetovou vojnou nezaújímala Dvortsákova teória osobitného slovackého obyvateľstva, ktoré, podľa neho, žilo v Šarišskej, Spišskej, Zemplínskej a Abovskej župe a malo predstavovať odlišnú národnosť akou bola slovenská, rusínska a poľská. Podľa Viktora Dvortsáka sa Slováci nachádzali kdesi uprostred, čo mal potvrdiť aj jazyk, akým sa na východnom Slovensku hovorilo a ktorý, podľa neho, bol iný ako štúrovská slovenčina.

Skutočnosť však bola iná. Šarišania sa nepomaďarčili, ba štatistiky, ktoré sledovali jazykové znalosti obyvateľstva, najmä smerom k maďarčine, ukazovali iné údaje, ktoré nesvedčili o tom, žeby sa slovenskí a rusínski Šarišania radi a ľahko učili po maďarsky.

Viktor Dvortsák vedome pomáhal snahe uhorskej vlády rozštiepiť slovenský národ na dva osobitné malé celky, ktoré by sa dali ľahšie ovládať a ľahšie aj pomaďarčiť. V tom boli zajedno so šarišským statkárom a uhorským politikom Istvánom Dessewffym, ktorý prejavoval neutíchajúcu aktivitu v pomaďarčení Šarišanov, teda aj Slovákov a tiež Rusínov ešte aj v októbri 1918, keď už bola rakúsko-uhorská monarchia na kolenách.⁹²

Rusíni však mali počas vojny vlastné starosti, ktoré boli v čomsi podobné slovenským. Aj ich sa dotkla snaha Budapešti čo najviac ich oslabiť. U Rusínov sa vláda Istvána Tiszu (predsedom vlády bol v rokoch 1913 – 1917) i Alexandra Wekerleho (predseda vlády v rokoch 20. 8. 1917 – 31. 10. 1918) snažila eliminovať čo i len náznak rusofilstva, ktorého sa obávala, aby neprerástlo do požiadavky stať sa súčasťou veľkého ruského národa, a to aj s územím, na ktorom žili.

To sa potom stalo dôvodom, že uhorská vláda začala podporovať ukrajinský nacionalizmus haličského typu. V roku 1916 bol v Uhorsku založený časopis *Ukraina*. Úlohou redakcie bolo propagovať ideu ukrajinského štátu, ktorý sa podľa názorov maďarských politikov mal stať nárazníkom medzi Ruskom a uhorskými Rusínmi. Tieto iniciatívy Budapešti boli v súlade s nemeckou podporou separatistických tendencií Ukrajincov, ktorí sa chceli vymaniť spod vlády Ruska tak cárskeho, ako i demokratického (po februárovej revolúcii 1917), rovnako tiež boľševického po boľševickej revolúcii v novembri (podľa juliánskeho kalendára v októbri) 1917 a vytvoriť svoj vlastný ukrajinský štát. Pravda, uhorská vláda by nesúhlasila ani so začlenením uhorských Rusínov ako Ukrajincov do ukrajinského štátu, z ktorého však nemala aktuálne obavy.

92 DESSEFFY István. *Nemzeti kulturfeladatok északkeleti hegyvidéken* [Národné kultúrne úlohy v severovýchodnej horskej oblasti]. Eperjes : Nyomatott a Szent Miklós püspöki könyvnyomdában, 1918.

Až do jesene v roku 1918 sa na území obývanom rusínskym obyvateľstvom (severovýchodné Slovensko a Uhorská Rus – dnešné Zakarpatsko) nedialo nič podstatné, čo by naznačovalo, že Rusíni vstúpia do politického života krajiny. „*Lud šarišský*“ – písal prešovský kronikár Belo Klein-Tesnorskalský – „*v 70 percentách slovenský a rusínsky pridržal sa húževnate svojej národnosti, ale bez vodcov – nehlásil sa k slovu, bol len [...] masa. Nemal iniciatívy. A po mestách panoval nepriateľský duch...*“⁹³ Inými slovami, v Šariši sa politicky a v prospech svojho národa neangažovali ani predstavitelia slovenskej, ani rusínskej inteligencie a ostatné obyvateľstvo malo dosť vlastných existenčných starostí, aby sa angažovalo v akejkoľvek politickej oblasti. Pravda, do skončenia vojny akýkoľvek prejav protiuhorskej nálady bol klasifikovaný ako vlastizrada so všetkými dôsledkami, ktoré vyplývali z vlastizradného činu ako bolo väzenie i hrozba štatariálneho súdu s trestom smrti.

Časť z toho bezprostredne zažil aj svidnícky roľník Juraj Lažo, ktorý po správach o konci vojny a o vzniku československého štátu s radosťou privítal rysujúcu sa možnosť slobodného samourčovacieho práva pre Rusínov, ktorá sa pred nimi v závere roka 1918 objavila náhle a nečakane. V tom čase síce ešte s viacerými možnosťami ich štátoprávnej orientácie, no od januára 1919 s čoraz reálnejšou a nakoniec aj realizovanou československou štátnosťou.

O rok neskôr, po prvých parlamentných voľbách v roku 1920, svidnícky roľník Jurko Lažo sa stal aj sám aktívnou súčasťou nového československého štátu, vďaka ktorému vstúpil ako senátor Národného zhromaždenia do procesu jeho formovania i jeho existencie.

93 Literárny archív Slovenskej národnej knižnice Martin, sign. 172D4. KLEIN-TESNOSKALSKÝ, Belo. *Šarišská kronika vojny...*, s. 79.